

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

Irena Senčar
Čeče 99 a, 1430 Hrastnik

***Trbovlje* Toneta Seliškarja v literarnozgodovinskem in družbenem kontekstu**
Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Urška Perenič
Mentor: red. prof. dr. Matevž Kos

Ljubljana, 2013

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici doc. dr. Urški Perenič za vse nasvete in dobronamerne pripombe ter mentorju red. prof. dr. Matevž Kosu za vso strokovno pomoč.

Hvala tudi vsem mojim – za podporo, predvsem pa potrpežljivost.

KAZALO

1	Uvod.....	4
2	Tone Seliškar.....	6
3	Življenje in delovanje Toneta Seliškarja v Trbovljah	7
4	Trbovlje v Seliškarjevem času	9
4.1	Premogovništvo	9
4.1.1	Zgodovinski pregled.....	9
4.1.2	Obdobje po prvi svetovni vojni.....	11
4.2	Ekonomski in socialni položaj prebivalstva.....	12
4.2.1	Delavske razmere	12
4.2.2	Bivalni pogoji.....	14
4.2.3	Alkoholizem.....	15
4.3	Zdravstvo	16
4.4	Šolstvo.....	17
4.5	Športno in kulturno življenje.....	19
5	Zbirka <i>Trbovlje</i> v očeh literarne kritike in literarne zgodovine	21
5.1	Kritike ob izidu zbirke	21
5.2	Literarna zgodovina o »revolucionarnosti« zbirke.....	24
5.2.1	Umestitev zbirke	25
5.2.2	Dvodelnost zbirke	28
5.2.3	Verz v <i>Trbovljah</i>	30
5.3	Pesmi iz zbirke <i>Trbovlje</i> v drugih izborih.....	32
5.4	Prevodi pesmi iz zbirke <i>Trbovlje</i>	33
6	Motivika v zbirki <i>Trbovlje</i>	34
6.1	Motivi v ekspresionistični liriki	34
6.2	Analiza motivike v zbirki <i>Trbovlje</i>	35
6.2.1	Motiv rudarja.....	36
6.2.2	Motiv matere in/ali otroka.....	40
6.2.3	Motivi bolezni, alkoholizma, nasilja	43
6.2.4	Motiv industrije/tehnike	44
7	Zaključek.....	46
8	Viri in literatura.....	49
9	Priloge	51

1 Uvod

Diplomsko delo analizira pesniško zbirko Toneta Seliškarja *Trbovlje*. Za obravnavo te sem se kot prvo odločila, ker prihajam iz Zasavja, kjer je življenje zadnjih dvesto let potekalo v znamenju rudarstva. Rudniki se zdaj zapirajo in Zasavje išče nove razvojne usmeritve, a spomin na »knape« ostaja. S pesniško zbirko *Trbovlje* pa je spomenik rudarjem in Trbovljam postavil tudi Tone Seliškar.

Seliškar je kot učitelj služboval v Trbovljah v letih po prvi svetovni vojni. To je bil čas velikega pomanjkanja, izkoriščanja delavstva in posledično rudarskih »štrajkov«. Bivanje v Trbovljah je zanj pomenilo tako življenjsko kot ustvarjalno prelomnico, tu si je ustvaril družino in oblikoval svoj pogled na delavstvo. Spoznal je namreč socialni prepad med lastniki kapitala na eni in izkoriščanimi rudarji na drugi strani. V *Trbovljah* je izrazil svoj gnev in razočaranje nad nepravilno situacijo, iz pesmi pa je razvidna tudi njegova navezanost na trboveljsko dolino in njene prebivalce.

Drugi razlog, zakaj sem se v svojem diplomskem delu posvetila zbirki, pa je v njeni aktualnosti. Mogoče je primerjava s pomanjkanjem v letih po prvi svetovni vojni pretirana, vendar mu je situacija v Zasavju v marsičem podobna. Zaradi zapiranja rudnikov in propadanja industrije je veliko ljudi ostalo brez zaposlitve. Kapitalistični cilj čim večjega dobička s čim manj stroški tudi v svetovnem merilu postaja vedno bolj izrazit.

Diplomsko delo sem razdelila na dva dela. V prvem, družbenozgodovinskem delu obravnavam življenje in delovanje Toneta Seliškarja v Trbovljah in situacijo po prvi svetovni vojni. Ta je bila namreč povod za nastanek njegove pesniške zbirke, zaradi česar je poznavanje okoliščin nastanka pomembno za razumevanje *Trbovelj*. V diplomsko delo sem vključila tudi zgodovino rudarstva oz. premogovništva v Zasavju, saj se na to navezuje analiza. Sledi poglavje Zbirka *Trbovlje* v očeh literarne kritike in literarne zgodovine: zanimalo me je, kakšni so bili odzivi na izid zbirke, kako jo kritika umešča in kakšne značilnosti ji pripisujejo literarni zgodovinarji. Ker so bile *Trbovlje* novost tudi v oblikovnem smislu, sem v poglavje vključila še značilnosti verza. Prvi del

diplomskega dela sem zaključila s preverjanjem prevodov in objav pesmi iz zbirke *Trbovlje* v drugih izborih.

V drugem delu sem analizirala motiviko v zbirki *Trbovlje*, in sicer sem za analizo izbrala tiste motive, ki so tipični tako za zgodovino Trbovelj tistega časa kot za samo zbirko. Seliškar jih je vzel iz stvarnega okolja in v pesmih predstavil na svoj način. Gre za motive rudarja, matere in/ali otroka, bolezni, nasilja, alkoholizma in industrije/tehnike. Analizirala in interpretirala sem jih v tistih pesmih, v katerih so najbolj izraziti. Zanimalo me je, na kakšen način so izraženi in kako se med seboj povezujejo.

2 Tone Seliškar

Tone Seliškar se je rodil aprila leta 1900 v Ljubljani kot zadnji izmed sedmih otrok. Njegov oče je bil strojevodja, mati pa tovarniška delavka in kasneje gospodinja. Oče je bil član slovenske socialistične stranke in ljubitelj slovenske književnosti, s čimer je vplival tudi na sina. Po končani gimnaziji je Seliškar šolanje nadaljeval na učiteljišču, kjer je leta 1919 maturiral. Delo učitelja je nato opravljal v različnih krajih po Sloveniji, dokler ni bil leta 1925 premeščen v Ljubljano, kjer je poučeval vse do leta 1941. Seliškar je aktivno sodeloval v drugi svetovni vojni, in sicer v OF in pri Agitpropu na osvobojenem ozemlju urejal razna glasila. Po vojni je bil novinar pri *Slovenskem poročevalcu*, glavni urednik *Delavske enotnosti* in urednik založbe Borec. Nekaj časa je živel med slovenskimi izseljenci v Clevelandu, kar je bilo odločilno za ustanovitev Slovenske izseljenske matice v Ljubljani (1951), ki jo je vodil do 1954. Umrl je avgusta 1969 v Ljubljani.

Seliškarjevi prvi literarni poskusi sodijo v čas njegovega šolanja na učiteljišču, ko je skupaj s sošolci med prvo svetovno vojno ustvarjal glasilo *Jugoslovanski učiteljskičnik*. Liriko je začel objavljati leta 1920. Pod vtisom življenja v Trbovljah, kjer je takrat služboval, je napisal nekaj pesmi in z njimi nastopal na recitacijskih večerih z Antonom Podbevškom in nekaterimi drugimi. Objavljal je v glasilih *Kres*, *Naprej* in Podbevškovem *Rdečem pilotu*, leta 1923 pa je posamezne pesmi zbral in izdal v zbirki *Trbovlje* pri Slovenski socialni matici. Leta 1937 je bila izdana njegova druga pesniška zbirka *Pesmi pričakovanja*. Domoljubne in revolucionarne pesmi, ki so nastajale med vojno, je zbral v zbirki *V naročju domovine*, izdani leta 1947. Na področju proze je Seliškar ustvarjal tako za odrasle (*Nasedli brod*, *Tržaška cesta*, *Noč in svitanje* ...) kot mladino (*Rudi*, *Bratovščina sinjega galeba*, *Hudournik*, *Mule*, *Liščki* ...). Tone Seliškar je leta 1947 prejel Prešernovo nagrado in dvakrat Levstikovo nagrado (1949, 1955). (Slovenski biografski leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja. SAZU, 2009 in Wikipedija)

3 Življenje in delovanje Toneta Seliškarja v Trbovljah

Tone Seliškar naj bi v Trbovlje prišel septembra 1920, in sicer kot učitelj na Vodah (današnja Osnovna šola Trbovlje, Pedagoška enota Alojza Hohkrauta). Bival je v gostilni Drevo (nekdaj Retje, danes Vodenska cesta 12), ki je bila znano družabno središče spodnjega dela Trbovelj. 30. 3. 1921 se je poročil z učiteljico Rozalijo Pak (rojena na Vranskem, v Trbovljah ju je poročil župnik France Časl) in si ustvaril družino. Tu so živeli do oktobra 1922, ko je bil Seliškar premeščen. (ustni viri)

Trbovlje so zanj pomenile prelomnico, ki jo je opisal takole: »V Trbovljah pa se je dosednji moj življenjski nazor pričel majati in se je pod vtisi rudarskega štrajka leta 1921 povsem podrl. Rudar Milan, star zaveden socialdemokrat, izvrsten pevec in diletantski igravec, me je pregovoril, da sem pričel sodelovati v Delavskem domu. Vrgel sem se v delo in sem bil kmalu na črni listi oblasti. V Trbovljah sem se vpisal v socialdemokratsko stranko, toda že po nekaj mesecih sem izstopil, ker se nikakor nisem strinjal s politiko Antona Kristana in sploh sem bil z vso politiko takratnih delavskih voditeljev nezadovoljen. Tako sem se nekako sam po sebi izločil iz aktivnega političnega življenja, vendar sem sodeloval v delavskem gibanju s pisanjem in nastopi, s predavanji in izleti ...« (Seliškar 1951: 7) Fran Albreht je o pomenu Seliškarjevega bivanja v Trbovljah zapisal: »Dejansko so pomenile Trbovlje za mladega liberalno in nacionalistično vzgojenega in usmerjenega učitelja usoden mejnik v Seliškarjevem nazoru in v njegovem razvojnem in miselno-čustvenem svetu. Kakor mlademu Ivanu Cankarju je tudi njemu pokazalo življenje samo in ne knjiga svoj pravi in nepopačeni obraz. Pokazalo mu ga je v drugi luči, kakor pa ga je bil gledal zamegleli, vse izmirjajoči malomeščanski nazor: pokazal ga je kot strašen razkol, na eni strani kot lep in plemenit videz, na drugi strani pa kot odurno spako vsega zdravega, čistega in lepega življenja, kot v nebo kričečo krivico, kot nezaslišano nasilje človeka nad človekom, kot brezvestno izkoriščanje človekovega truda, znoja in pomanjkanja. V Trbovljah je pogledal mladi pesnik v smrdljivi brlog, v goreči pekel kapitalističnega reda in njegove nakaze – človeškega suženjstva. Ni čuda, da je iz dna svojega ogorčenja zavpilo mlado srce v svet svoje krike protesta, srda in sovraštva v takih robatih in rezkih surovih in nerimanih verzih, ki jih je kakor hlastoma in goltoma bruhal iz sebe in ki so se komaj še mogli imenovati verzi.« (Albreht 1950: 441) O Seliškarjevem življenju v Trbovljah v

tridesetem zvezku *Literarnega leksikona* piše tudi Lado Kralj: »Leta 1921 je nova država organizirala prvo ljudsko štetje, v Trbovljah so opravek popisovalca (komisarja) naložili mlademu učitelju in tako je Seliškar po službeni dolžnosti prav od blizu in v strnjenem času videl bedo rudarskega življenja po domovih, zgaranost, podhranjenost, bolezen in alkoholizem.« (Kralj 1986: 173) Konkretnih podatkov o Seliškarjevem delovanju v Trbovljah oz. Zasavju je malo, obstaja fotografija s proslave ob praznovanju 1. maja v Trbovljah in članek v časniku *Jutro* o stoletnici Vodenske šole in igri, ki jo je Seliškar kot bivši učitelj na tej šoli napisal ob jubileju. Seliškar je omenjen tudi v letnih šolskih poročilih Vodenske šole iz šolskih let 1921/1922 in 1922/1923. Takratni vodja šole, Ivan Kern, je poročal okrajnemu šolskemu nadzorniku o dogajanju na šoli. Navaja, da je Anton Seliškar v šolskem letu 1921/1922 odpotoval na »usposobljenostni« izpit v Ljubljano, nato pa je bil dva meseca na bolniškem dopustu zaradi očesne operacije. Sicer pa je poučeval peti razred in sodeloval pri rokodelskem pouku za dečke. Poročilo navaja tudi odsotnost od pouka vseh moških učiteljev zaradi sodelovanja pri ljudskem štetju v februarju 1921. V poročilu za naslednje šolsko leto Kern piše, da je gospod Seliškar dne 1. oktobra odšel v Reko pri Laškem. (Kern 1921)

4 Trbovlje v Seliškarjevem času

Premog in premogovništvo sta zaznamovala življenje v vseh treh zasavskih dolinah. Najdba premoga in možnost njegove uporabe, razvoj rudarstva in ostale industrije ter izgradnja južne železnice kot velikega potrošnika so oblikovali pogoje za nastanek in hitrejši razvoj zasavskih mest: Hrastnika, Zagorja, Trbovelj. Od začetka industrijske dobe naprej so bili skoraj vsi pomembnejši dogodki tako ali drugače povezani z rudarstvom. V nadaljevanju je podrobneje predstavljena situacija v Trbovljah v času, ko je tu živel in ustvarjal Tone Seliškar, tj. po prvi svetovni vojni. Poznavanje tega obdobja je pomembno za razumevanje Seliškarjevih pesmi iz zbirke *Trbovlje* in nadaljnjo analizo motivike, saj sta bila ravno bivanje v Trbovljah in avtorjeva reakcija na obstoječe stanje povod za nastanek Seliškarjeve prve pesniške zbirke.

4.1 Premogovništvo

4.1.1 Zgodovinski pregled

Revirsko področje (Hrastnik, Zagorje, Trbovlje) je bilo vse do 19. stoletja pretežno kmetijsko in slabo naseljeno. Z odkritjem velikih zalog rjavega premoga pa so Revirji zrasli v enega največjih rudarsko industrijskih centrov v Sloveniji, lastniki rudnikov so od kmetov odkupovali zemljo in širili svojo posest iz doline po pobočjih. Kmečko prebivalstvo se je tako postopoma deagrariziralo, saj je bil vir zaslužka rudnik. Leta 1804 je Franz Maurer pridobil prvo uradno dovoljenje za pridobivanje premoga. Za njim je na Vodah tudi država leta 1842 odprla drugi premogovnik, v dolini pa je bilo poleg velikih premogovnikov tudi nekaj manjših, ki so se postopoma združevali. Leta 1872 je bila ustanovljena Trboveljska premogokopna družba (TPD), ki je delovala kot delniška družba s sedežem na Dunaju. Odkupila je Vodenski in Maurerjev premogovnik v Trbovljah, nato pa še rudnike v Hrastniku in Zagorju. Po združitvi teh rudnikov pod vodstvom tujih lastnikov se je razvil v Revirjih pravi kapitalizem: začelo se je načrtno izkoriščanje rudnega bogastva z enim samim ciljem – zaslužiti čim več s čim nižjimi stroški. Modernizacija, mehanizacija in racionalizacija rudnikov so glavne značilnosti razvoja pred prvo svetovno vojno in po njej. Z razvojem rudarstva se je začela razvijati tudi spremljevalna industrija, vezana na premogovništvo. V letih po prvi svetovni vojni

so zasavski premogovniki ostali v last TPD, ki je svoj sedež sicer prenesla v Ljubljano, vendar se njen način poslovanja ni bistveno spremenil. Kljub poskusu racionalizacije je večina delnic družbe ostala v avstrijskih in francoskih rokah. V času velike gospodarske krize, ki je zajela tudi premogovništvo, je bilo odpuščenih mnogo rudarjev in za to obdobje je značilno množično izseljevanje v Zahodno Evropo in Ameriko. V ostrem razrednem boju se je v Revirjih že zgodaj oblikovalo močno delavsko gibanje, ki si je prizadevalo za izboljšanje položaja izkoriščanih delavcev in njihovih družin. Do druge svetovne vojne je TPD zgradila številne obrate in tovarne in to je po vojni pomenilo osnovo za nadaljnji industrijski razvoj. Vse do leta 1941 je bila TPD glavni ekonomski in politični dejavnik v Revirjih in širše. Med drugo svetovno vojno so s celotnim kompleksom upravljali Nemci in ga vključili v *Energieversorgung Südsteiermark*. Zanje je bilo to območje strateškega pomena, saj so tu pridobivali do enega milijona ton premoga, s katerim so oskrbovali železnico in industrijo. Po osvoboditvi so zasavski premogovniki prešli pod upravljanje države in postali del višjih narodno-gospodarskih interesov. Leta 1946 je vlada Federativne ljudske republike Jugoslavije premogovnike nacionalizirala. Leta 1968 so se vsi trije zasavski premogovniki združili v eno organizacijo, Zasavski premogovniki Trbovlje. Z ustanovitvijo SOZD-a Revirski energetski kombinat Edvarda Kardelja leta 1979 so se poleg Zasavskih premogovnikov vanj vključile še nekatere druge delovne organizacije. Leta 1985 SOZD spremeni ime v Rudarsko elektroenergetski kombinat Edvarda Kardelja, delovna organizacija Zasavski premogovniki Trbovlje pa se preimenuje v Rudnike rjavega premoga Slovenija (RRPS). Leta 1990 preneha delovati SOZD, RRPS pa se reorganizira v družbeno podjetje Rudniki rjavega premoga Trbovlje. Leta 1995 preneha z delovanjem in nastanejo štiri nova podjetja: Rudnik Trbovlje-Hrastnik in tri družbe v zapiranju – Rudnik Kanižarica, Senovo in Zagorje. Državni zbor Republike Slovenije je leta 2000 sprejel Zakon o postopnem zapiranju Rudnika Trbovlje-Hrastnik. Na podlagi zakona so začeli z aktivnostmi za zapiranje rudnika, postopoma naj bi ga zaprli do leta 2015. (Hacin idr. 2001: 45 in spletna stran Rudnika Trbovlje-Hrastnik: <http://www.rth.si/>)

4.1.2 Obdobje po prvi svetovni vojni

Zasavski premogovniki so po vojni ostali v lasti TPD. Sedež družbe so sicer prestavili v Ljubljano, a lastniki so bili še vedno tujci. Proti koncu prve svetovne vojne je začela padati proizvodnja v vseh rudnikih, še zlasti v premogovnikih. To nazadovanje proizvodnje je bilo posledica dogajanja med vojno, ko niso odpirali in pripravljali novih odkopov, ampak so samo ropali. Zato so po vojni lahko izkoriščali le pred vojno pripravljene odkope, ki pa so bili že skoraj izčrpani. Zaradi velikih potreb po premogu so odpirali številne nove premogovnike in ko so zopet začeli odpirati premogovnike v Bosni in Srbiji, je nastala huda konkurenca, saj je bil njihov premog cenejši. Vlada je od TPD zahtevala, da poveča proizvodnjo na dnevnih kopih in pripravi v jamah večje število odkopov. Da bi čim hitreje ustregli naraščajočim potrebam, je TPD na površinskih kopih intenzivno mehanizirala proizvodnjo. »V tem obdobju je bila v premogovnikih velika fluktuacija delavcev. Vojni ujetniki so odšli, domači rudarji, ki so bili mobilizirani, pa se niso vrnili na svoja delovna mesta. Za delo so se prijavljali nekvalificirani fizični delavci, ki niso bili večji rudarskega dela v jamah. Sicer pa je tudi storilnost rudarjev zaradi pomanjkanja živil in posledično slabe prehranjenosti padla.« (Lebar Ivančič 2004: 150) Z uporabo vedno več strojev za pridobivanje premoga je kasneje veliko število rudarjev ostalo brez dela. Brezposelni, ki v domačih premogovnikih niso dobili dela, so ga bili primorani iskati v tujini. »Vse večje potrebe po premogu so samo krepile monopolni položaj TPD. Zato je bila država dostikrat prisiljena zaščititi njihove interese zaradi zaščite lastnih. To se je najbolj odražalo v mezdah in stavkovnih akcijah rudarjev, ko sta država in družba z roko v roki nastopali proti delavskim akcijam. TPD je v teh primerih odpuščala delavce, jih deložirala in preprečevala zaposlitev v drugih podjetjih, država pa je vedno posredovala z orožniki in po potrebi celo z vojsko. V tem neenakopravnem položaju so delavci kljub organiziranim akcijam ostali brez moči, čeprav so bile njihove glavne zahteve vedno enake in uresničljive glede na dobiček družbe. Z izjemo nekaj političnih akcij so zahtevali predvsem boljše pogoje dela, večje mezde in boljše bivalne pogoje. Praktično so te njihove zahteve pomenile socialni in delovni minimum.« (Hacin idr. 2001: 147)

4.2 Ekonomski in socialni položaj prebivalstva

4.2.1 Delavske razmere

Povojna inflacija, ki ji plače niso sledile, je povzročila padec že tako nizkega standarda. Posledica je bila, da je bilo življenje po prvi svetovni vojni precej dražje kot pred njo in življenjski pogoji katastrofalni. »Primerjava življenjskih stroškov rudarjev in njihovih mezd v letih 1913 in 1924 je pokazala, da so cene življenjskih in drugih potrebščin narasle 22-krat, mezde pa so se v istem času zvišale le 7-krat.« (Lebar Ivančič 2004: 156) »Med stavkovnimi zahtevami se je že od leta 1889 poleg povišanja plač pojavljala zahteva, da bi lahko delavci sami izbirali, kje bodo kupovali hrano in obleko – rudnik, delavska stanovanja, trgovina in gostilna so bili v lasti istega podjetnika (TPD).« (Adamič Mlakar 2004: 14) Ta se je bal za svoj položaj, zato je delavcem ob stavkah kar hitro ugodil in jih včasih pomiril tudi z naturalijami. »Življenjski standard rudarjev nam najbolje prikaže razmerje med življenjskim minimumom in njihovo mezo. Življenjski minimum, ki ga je izračunala Delavska zbornica, je obsegal le najnujnejše: hrano, obleko in obutev (en par na leto) ter stanarino. Neoženjeni rudar je za malo presegel življenjski minimum, medtem ko ga je štiričlanska družina dosegala le 60 odstotkov. Seveda pa so se ta razmerja večkrat še poslabšala. Tako v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja niti samski niso dosegali minimuma.« (Kalšek 1984: 11) Zaradi tega in številne brezposelnosti so uvedli javno kuhinjo, da so rudarji z družinami lahko vsaj za silo preživeli. V takih pogojih je bil tudi njihov jedilnik bistveno drugačen od današnjega. Na mizi so imeli krompir, fižol, močnate jedi, le redkokdaj meso in zelenjavo. Prav tako je bilo tudi z obleko in obutvijo. Nosili so le najcenejše in najtrpežnejše stvari. Dohodek v rudarski družini je bil ponavadi en sam, v najboljšem primeru so prispevali še zaposleni otroci, dokler se niso odselili, kar pa je bilo glede na prostorsko stisko zaželeno čim prej. Majhne družine z enim ali dvema otrokoma so bile prej izjema kot pravilo, štirje otroci v družini so bili običajno število, znani so tudi primeri z 10 ali 12 otroki. Poleg tega so v stanovanju pogosto bivali še stari starši in neporočeni sorodniki. Številni članki v takratnih časopisih, zdravniška poročila, poročila dezinfektorjev ipd. pričajo o slabih razmerah, v katerih so živeli delavci. Otroci so bili zaradi katastrofalnih higienskih razmer takoj po prvi svetovni vojni slabo hranjeni in oblečeni. Da bi nekoliko omilili slabe razmere, so ustanavljali šolske kuhinje. Razmere, v kakršnih so živeli, je učitelj Avgust Šuligoj opisal takole: »Da boš imel sliko o življenju med temi

stenami, stopi z menoj v barako, ki ima kuhinjo v sredini. Iz te kuhinje, ki služi vsem stanovalcem barake, vodi dvoje vrat v dve sobi; v eni stanujejo samci (okrog 20 po številu), iz vseh vetrov države, v нравstvenem pogledu vseh vrst; v drugi pa proletarske družine z otroki. V notranjost sobe samcev ne gremo, kjer so dostikrat prepuščeni samemu sebi. Kaj vse se tam vidi in sliši, ni treba, da omenjamo. Stopimo v družinsko sobo. Postelje ob stenah, po sredi par zabojev, s strganimi capami, brez omare za obleko, brez vsakršnega okraska. Ob steni je peč in zaboj s premogom. Na sredi visi luč, ki medlo razsvetljuje koščenjake, ki si s kartami krajšajo čas in z »lepimi besedami« bogatijo okoli stoječim otrokom besedni zaklad. Da bo bolj omamljivo spanje, dopolnjujejo zrak z dušečimi dimi močnega tobaka, 4 delavci z družinami (7 otrok) imajo v tej sobi dom. Eden prihaja z dela ob 10. uri zvečer, drugi ob 6. uri zjutraj, tretji dopoldne. Španskih sten ni med njimi ... Kam naj gredo ti otroci – sostanovalci, da ne bodo priča dogodkom? V kuhinjo k samcem? Na pol nagi ven na mraz?« (Šuligoj v Lebar Ivančič 1992: 7)

4.2.2 Bivalni pogoji

Veliko število na novo zaposlenih po vojni ni imelo kje stanovati. Predvojne bivalne kapacitete niso več zadoščale, predelane tovarne in zasilne barake so bile prenaseljene. »Vztrajno se je v Trbovljah povečevalo tudi število prebivalstva, od leta 1869 do 1961 za približno pet tisoč vsakih trideset let. Povečanje gre izključno na račun rudarskega prebivalstva občine in tistih, ki so od rudarjenja živeli posredno (trgovci, obrtniki, gostilničarji)« (Adamič Mlakar 2003: 25). Zato so lastniki rudnikov in tovarn gradili še dodatne delavske kolonije. To so najemniška stanovanja, ki so jih gradili podjetniki za svoje delavce v bližini tovarn in rudnikov, torej v glavnem za nižje sloje prebivalcev. Najemnine za taka stanovanja ni bilo ali je bila minimalna; najemnine so bile obračunane pri mezdi. Rudniška stanovanja je lastnik uporabljal tudi kot sredstvo pritiska na delojemalce, ki jim je ob stavkah najprej grozila izguba doma. »Temeljna zakonitost gradnje kolonij je bila, da se morajo vložena sredstva povrniti in zagotoviti dobiček. Marsikatero teh stanovanj tako ni zadostilo niti najosnovnejšim kriterijem, ki definirajo bivališče. Pred letom 1860 so bila bivališča, namenjena delavcem, še toliko bolj neustrezne lesene barake, zasilne stavbe in zaradi nerentabilnosti opuščeni tovarniški objekti. Ne dosti boljše so bile kolonije s skupnimi kuhinjami za dve ali štiri družine.« (Adamič Mlakar 2003: 12) Ne glede na čas in namen glede izgradnje ni bistvenih razlik med posameznimi kolonijami. Pritlične, eno- in dvonadstropne hiše so gradili glede na trenutne potrebe. Vse hiše so preproste, brez okraskov ali kakšne posebne arhitekturne vrednosti. Notranjost stanovanj je bila skoraj v vseh delavskih kolonijah enaka. Razlikovala so se po opreми glede na materialno zmožnost stanovalcev in po velikosti stanovanj. Najmanjša stanovanja so merila 25, največja pa okrog 50 kvadratnih metrov. Oprema stanovanj je bila zelo tipska; tako po videzu in funkciji kot tudi po postavitvi. Najemniki so stanovanja opremili z malo pohištva, ki je moralo biti v prvi vrsti praktično, narejeno pa je bilo vedno iz najcenejšega materiala. »Kljub temu da so v kolonijah živeli poklicno in socialno izenačeni stanovalci, so bile lahko med njimi tudi velike razlike. Najizrazitejši dejavniki, ki so vplivali na nivo bivalne kulture, so bili: zaslužek, število otrok, škodljive razvade oziroma odvisnosti (alkoholizem), racionalno razporejanje dohodka.« (Adamič Mlakar 2003: 13)

4.2.3 Alkoholizem

Alkoholizem, ki je bil poleg tuberkuloze najbolj razširjena socialna bolezen, je najedal družine in še dodatno slabšal razmere. »Uživanje alkohola je po prvi svetovni vojni stalno naraščalo, odpirali so vedno več gostiln in vinotočev, tudi po domovih so sami kuhali žganje, čeprav je zakon to prepovedoval. V Trbovljah so leta 1928 popili 9483,5 hl vina, 153 hl žganja, 140,5 hl likerja in 66,38 hl špirita.« (Lebar Ivančič 2008: 44) Torej čez 70 l alkohola na prebivalca. Alkoholizem je zbudil veliko predlogov za njegovo zmanjševanje, saj so se z njim ukvarjali zdravniki, duhovniki, državniki, kriminalisti, ki so želeli izboljšati življenje v gospodarskem, zdravstvenem, socialnem in нравstvenem oziru. Vzroke za tako visoko stopnjo alkoholizma so iskali v slabih stanovanjskih razmerah, napornem delu, karierni neuspešnosti, razočaranju v osebnem življenju, nezadostni prehrani pa tudi v dednosti. »Povsem običajno je bilo, da se po »šihtu« zavije v gostilno, leta 1929 je bilo v Trbovljah 49 gostiln in 25 vinotočev. Alkohol je bil stalni spremljevalec predvsem ob plačilnih dnevih, ko je prišlo že kar v navado, da tak dan ne sme miniti brez pretepa.« (Lebar Ivančič 2008: 45)

4.3 Zdravstvo

V času, ko je ekonomska kriza že trkala na vrata, je v Zasavje prihajalo veliko novih iskalcev zaposlitve. S seboj so prinašali nalezljive bolezni, kot so tuberkuloza, garje in spolne bolezni, vse več je bilo revmatizma, v porastu je tudi alkoholizem. Naraščati je začela prostitucija, povečevalo se je število socialno zapuščenih otrok. »Pomanjkanje med vojno je prebivalce oslabilo, kar je bil verjetno eden od vzrokov za to, da so morali zaradi epidemije gripe oktobra 1918 zapreti šole in da je dnevno umrlo tudi od 8 do 10 ljudi. Komaj je gripa ponehala, je januarja 1919 izbruhnila epidemija koz, zopet so zaprli šole. Leta 1920 je razsajal tifus. Število rojstev v trboveljski občini se je v desetih letih (1920–1931) skoraj prepolovilo, a obenem tudi smrtnost otrok do prvega leta starosti. Ni pa se zmanjšal odstotek splošne smrtnosti, celo nekoliko se je zvišal. Ob takšnih razmerah tudi oblast in delodajalci niso mogli ostati ravnodušni, saj je bil posredno prizadet tudi njihov interes.« (Lebar Ivančič 2008: 39) Zdravniki so pri tem opozarjali predvsem na slabe stanovanjske razmere delavcev.

4.4 Šolstvo

Do uvedbe šolskega zakona leta 1869, ko je bila uvedena obvezna osemletna osnovna šola in ko sta vodstvo in uprava šol prešla v laične roke, so šole nastajale zelo različno. V predelu Trbovelj, na Vodah, kjer se je razvijala industrija na podlagi izkopenega premoga, se je prav tako pojavila potreba po šolanju otrok. Prva šola iz leta 1838 je bila privatna in z dvema razredoma. Ustanovila sta jo tedanja lastnika rudnika in steklarne, brata Maurer. Leta 1841 je rudniško ravnateljstvo najelo svojega učitelja, ki je bil tovarniški uradnik. Šola je bolj kot ne životarila, nekaj časa je učil učitelj, potem uradnik, lahko so bili brez učne moči. Ko je kasneje Trboveljska premogokopna družba prevzela rudnik in steklarno, se je obvezala, da bo šolo materialno vzdrževala. Leta 1892 je družba zgradila sedanjo šolo, v kateri sta dobili prostore dekliška in deška šola. Nemški uradniki v Trbovljah svojih otrok niso hoteli pošiljati v skupno šolo, zato so zanje ustanovili nekakšno paralelko. Želeli so zgraditi nemško šolo, tako kot v Hrastniku, a je uresničitev preprečila prva svetovna vojna. Po prvi svetovni vojni je za ustanavljanje narodnih šol ter nameščanje in plačevanje učiteljev skrbela država. Kot državne uslužbenke jih je lahko premeščala v »zakotne kraje«, če so bili po mnenju vlade preveč napredni. Na ta način je bil leta 1922 iz Trbovelj v Reko pri Laškem premeščen tudi Tone Seliškar. Da bi nekoliko omilili katastrofalne pogoje razmere, so v šolah začeli uvajati šolske kuhinje. Najrevnejši otroci so dobivali podporo preko Društva za varstvo otrok, TPD pa je prispevala sredstva, da so lahko imeli otroci brezplačne šolske knjige, zvezke in druge potrebščine. (Lebar Ivančič 1992: 15)

Zanimiv vpogled v delovanje Vodenske šole po vojni, ko je tu poučeval tudi Tone Seliškar, predstavlja poročilo takratnega vodje šole Ivana Kerna. V poročilu za šolsko leto 1920/1921 navaja: »Pri prelistavanju uradnih knjig zapazim, kolikokrat se je prekinil šolski pouk. Razen bolezenskih odpustkov učiteljstva, k sreči v samo dveh slučajih krajše dobe, so bile še druge take prilike, kakor delavsko mezdnó gibanje meseca januarja z izgubo devetih šolskih dni, ker je pošlo kurivo in so morali po vojaški zasedbi šolskih prostorov sredi zime na novo snažiti. Ljudsko štetje meseca februarja je odtegnilo moško učiteljsko osebje skozi teden dni šolski službi, istotako kontumaciranje razrednikov IV. In V. razreda zaradi nalezljivih bolezni v družini. Da se je vendarle dosegel učni smoter, se je moralo pozneje bolj nategniti.« (Kern 1921) O razmerah na šoli pove: »Razvitku šolstva je bilo pomanjkanje šolskih prostorov velika ovira. V I., II.

in III. razredu se je moral vpeljati nerazdeljen poldnevni poduk. Ena in ista soba je služila dvema razredoma tako, da je obiskovala ena skupina učencev ali samo dopoldne ali samo popoldne šolo. Ker pa je popoldanski pouk manj vreden nego dopoldanski, so se vpeljali turnusi tako, da so oddelki tedensko menjavali čas. Vsekako je to nezdrav organizem za učitelja, še bolj pa za učence. Pozimi prezgodnji večerni mrak, poleti otopelost vsled vročine, vselej pa preutrujenost duševnih moči vsled predolgih ur. Glasom obveznice iz l. 1883 se je rudnik obvezal, skrbeti med drugim tudi za šolske prostore. Slišati je, da je pristal pritisku šolske oblasti in da bo postavil novo šol. poslopje za 16 razredov in da se bo to zgodilo že v prihodnjem letu. Da se razvidi nujnost nove stavbe, naj navedem, da štejeta obe šoli nad 1300 šoloobveznih dečkov in deklic, za katere je samo 12 oziroma 13 šolskih sob na razpolago.« (Kern 1921) V poročilu za šolsko leto 1921/1922 omeni tudi navezavo med šolo in Trboveljsko premogokopno družbo – rudnikom: »Izmed dobrotnikov šoli in učiteljem se omenjajo Trboveljska premogokopna družba, ki daje šoli kurjavo in razsvetjavo, v vsakem razredu po 16 žarnic – učiteljem pa tudi kurjavo in razsvetjavo vrhu tega pa še renumeracije ob novem letu in parcele vrta ...« (Kern 1922) O položaju učiteljev pa: »V prejšnjih vrsticah sem omenil dopusta povodom ženitve učiteljske dvojice Beg. Poročenca sta ostala na zavodu v nadi, da jima podeli rudniško ravnateljstvo po reverzu zajamčeno, stanu primerno stanovanje. Vkljub večkratnemu moledovanju sta še zdaj brez lastne strehe. Ni čuda, da jih odbija ta družinsko življenje razdirajoča beda od šole, ki straši tudi druge iskati službe na šoli brez stanovanj. To smo skušali v polpreteklosti, ko so bila na deški šoli razpisana 3 učna mesta, a se od zunanjih ni nihče oglasil.« (Kern 1922)

4.5 Športno in kulturno življenje

Med kulturnimi društvi imajo najdaljšo tradicijo organiziranega delovanja v Zasavju rudarske godbe na pihala. V Trbovljah je rudarska godba igrala, še preden je posamezne rudnike prevzela TPD. Vsaj tako dolgo tradicijo kot godbe na pihala imajo tudi pevski zbori. Tako kot godbe so nastopali na shodih in prireditvah, prirejali samostojne koncerte in popestrili praznovanje 1. maja. Za razvoj kulturnega gibanja so bili pomembni delavski domovi, ki so bili zgrajeni v Zagorju 1895., v Hrastniku 1904. in v Trbovljah 1910. leta. (Hacin idr 2001: 54)

Prve zametke športne dejavnosti sta predstavljala Sokol in njemu konkurenčni Orel. Podobno kot čitalnice so Sokoli poudarjali narodno zavest in jugoslovansko usmerjenost. Gojili so predvsem telovadbo, svoje delovanje pa so razširili še na kulturno idr. področja. Člani so bili v glavnem učitelji, rudniški uradniki in obrtniki. Zaradi liberalne usmeritve Sokola je katoliška stran ustanovila svoje telovadne odseke, ki so bili združeni v Zvezo Orlov. Po vojni so stara društva obnovila dejavnost. Prirejala so dramske, glasbene, telovadne nastope, različna predavanja ipd., v času krize so bili nastopi tudi dobrodelni.

V letih po prvi svetovni vojni se je dodobra uveljavil tudi šport z novimi panogami, kot so: nogomet, smučanje, plavanje, kolesarjenje, odbojka, namizni tenis, šah; še iz prejšnjega obdobja sta kolesarjenje in planinarjenje, ki je bilo najbolj množično. (Hacin idr 2001: 61)

»Politična opredeljenost društev po prvi svetovni vojni je najočitnejša pri novonastalem delavskoizobraževalnem kulturnem in športnem društvu Svoboda, ki je imelo svoj sedež v Delavskem domu. Njihov namen je bil postati skupno delavsko kulturno središče. Smernice delovanja so bile načrtane s poudarkom, da so želeli delavcu dati izobrazbo, ki mu bo vzela vero in upanje v tujo pomoč. Čeprav so bile Svobode ustanovljene kot nestrankarska društva, je bil vpliv socialdemokratov očiten.« (Hacin idr 2001: 64) Gledališke igre (veliko so igrali drame Ivana Cankarja, ki so opozarjale na družbene krivice) in predavanja (o položaju delavstva itd.) so bila v interesu »javnega reda in miru« marsikdaj tudi prepovedana. V letu 1923 je bilo prepovedano tudi recitiranje pesmi Toneta Seliškarja iz zbirke *Trbovlje*.

Iz prikaza razmer je razvidno, zakaj je moral biti Seliškar ob prihodu v Trbovlje tako pretresen, da je v sebi začutil potrebo, da javno izrazi svoje ogorčenje nad situacijo v tem kraju in nad brezvestnim izkoriščanjem delavstva nasploh. Kot učitelj in vmes tudi popisovalec prebivalstva je imel dober uvid v razmere, ki so vladale v Trbovljah, vključil se je tudi v družabno in društveno življenje kraja. Spoznal je socialni prepad med lastniki kapitala in navadnimi delavci, videl, kakšno je življenje tako enih kot drugih in v tej nepravičnosti čutil skupaj z delavci. Trdi, delovni ljudje so mu prirasli k srcu, spoštoval in cenil je njihovo garaško delo ter menil, da mora biti pravično poplačano. Z zbirko *Trbovlje* je potemtakem izrazil svoj socialni angažma in hkrati ovekovečil Trbovlje tistega časa.

5 Zbirka *Trbovlje* v očeh literarne kritike in literarne zgodovine

5.1 Kritike ob izidu zbirke

Kakšen je bil odziv na izid Seliškarjeve pesniške zbirke v Trbovljah, lahko samo sklepamo, kajti konkretnih podatkov ali vsaj ustnih pričevanj o tem ni. Glede na to, da je zbirka vsebinsko naperjena proti lastnikom rudnika in s tem kapitala, je ti najverjetneje niso sprejeli z navdušenjem. *Trbovlje* so izšle leta 1923. To je čas, ko je v Revirjih vrelo in si kapitalisti niso želeli še dodatnega spodbujanja delavcev k upor. Zato pa so bile pesmi pisane na kožo delavstvu, saj je Seliškar pisal o tem, o čemer sami niso znali, mogli ali smeli. Zapisnik seje Centralne uprave SKOJ-a z dne 18. novembra 1923 poroča, da so člani zagorske Vesne v začetku novembra kljub prepovedi izvedli umetniški večer, na katerem pa je bilo prepovedano recitiranje pesmi Toneta Seliškarja iz zbirke *Trbovlje*. Franc Zadravec navaja tudi, da naj bi delavstvo celo prispevalo denar za izdajo pesniške zbirke. (Zadravec 1993: 63)

Po izidu sta bili objavljeni dve kritiki zbirke. V katoliškemu *Domu in svetu* se je do *Trbovelj* opredelil Stanko Majcen, v liberalnem *Ljubljanskem zvonu* pa Fran Albreht. Majcen piše, da je »knjiga nova od prve do zadnje strani, ne zategadelj, ker je v rdeče platnice ovita, tudi ne, ker je posvečena »vsem sajastim bratom in sestram, ki umirajo na našem, s krvjo omadeževanem planetu«, temveč zato, ker so jo ti sajasti bratje in te sajaste sestre napisale in ker ti bratje in te sestre na našem planetu in torej v Seliškarjevi knjigi zares umirajo.« Majcen meni, da Anton Podbevšek »kumuje« tej zbirki in poudari, da bodo nekateri njegov vpliv videli le v slabostih zbirke, medtem ko sam »vidi Podbevška očeta tudi v njenih dikah«. Sicer pa v kritiki izpostavi posamezne verze oz. dele nekaterih pesmi, ki se mu zdijo izredno dodelani in povedni, njegovo splošno mnenje pa je, da je »med dolgočasno mahedravost, mučno šumo lovečih se besed prižganih toliko vernih poetičnih lučk, da se zaradi njih do trde teme ne prikoplješ prav do konca, ker ti je vsa steza nalahno nastlana s svetlobnimi odsevi.« (Majcen 1923: 124) V primerjavi s to kritiko je tista v *Ljubljanskem zvonu* bolj osredotočena na samo idejno zasnovo *Trbovelj* in posledično bolj pozitivno naravnana do pesniške zbirke in njenega avtorja. Fran Albreht označi Seliškarja za klicarja človeške vere v »lepoto in resnico, dobroto in pravičnost, in pa ljubezen – teh petero čutov, brez katerih ohromi organizem duše.« V kritiki zapiše: »*Trbovlje* so simbol,

posoda, v katero je mladi pesnik ugnetal ves svoj socialni obup in gnev svoje mladosti, vso svojo lepo vero v človeka, najbednejšega in najbolj poraženega na svetu. V neretuširanih, naturalistično-verističnih slikah razgrinja poet sliko za sliko, manj pesmi kot krike in proteste, napisane včasih na naravnost strankarsko pragmatičen tekst, ter meditacije, govoreče o prastarem trpljenju in krivici in o človeku ubijalcu, ki ga strašni genij njegovega pohlepa goni zmerom v nove zločine ... V mladostno-smelih, predrznih, dasi ne vedno novih, in včasih vse prekričečih podobah riše in poje o bedi socialno tlačnega človeka, o duševni in telesni temi proletarca.« (Albreht 1923: 523)

Albreht meni, da je Seliškarjeva lirika v tem, da čuti krivico vseh kot svojo lastno in v slikanju lokalnega kolorita najbolj podobna liriki Petra Bezruča [češki pesnik in pisatelj, op. p.], »od katerega se je mladi avtor očitno mnogo učil.« Čeprav kritik poudari, da Seliškarja »mestoma zapeljejo vzgledi nekaterih najmlajših, ki bi za vsako ceno radi »izumili« nekaj novega« pa vseeno vidi v Seliškarju »krepak talent, morda med mladimi najkrepkejši.« Povzame: »Trbovlje so dokument dobe; dokument ne toliko kot umetnina, marveč predvsem po svoji idejni vsebini. Kot umetnina: razkroj pesniške oblike, ki se zaman bori za svoj pristni adekvatni izraz, idejno kot izpoved iskrenega, brezobzirnega, da, naravnost fanatičnega socialnega čustvovanja, ki je lastno vsemu mislečemu mlajšemu pokolenju.« (Albreht 1923: 524)

Matija Ogrin v monografiji *Literarno vrednotenje na Slovenskem* obravnava omenjena kritika in njuna prispevka ob izidu *Trbovelj*. Meni, da je bil Majcen kot kritik dosleden v tem, da so njegove vrednostne ocene, vsaj tiste najbolj izrazite, vedno temeljile na kriteriju, ali umetnino obvladujejo »višji zakoni soglasja in lepote«. »In celo, ko je pisal leta 1923 o Seliškarjevi zbirki *Trbovlje*, je med preobilico »dolgočasne mahedravnosti našel več poetičnih »pobleskov«; eden od njih ga je tako prevzel (prva kitica pesmi Pogreb), da se je vprašal, »ali nima pred seboj prestabilizirane harmonije med besedo in svetom, ki ga ta harmonija odgrinja«. S tem je hotel poudariti, da je skladje in soglasje tistih verzov tako enkratno, kakor bi se v njih ujela neka že izgotovljena, popolna harmonija.« (Ogrin 2003: 69) O Albrehtovi kritiki *Trbovelj* pa Ogrin zapiše: »Razboleli patos, s katerim Seliškar opisuje socialno bedo, obsodbo krivic in človeškega trpljenja, vse to po Albrehtovem mnenju izklicuje pesnikovo vero v »lepoto in resnico, dobroto in pravičnost.« Ta vera je »dih božji v človeku!« Posebna vrednost Seliškarja je v tem, da je »klicar te vere«. Resda opaža Albreht v Seliškarjevi poeziji tudi pomanjkljivosti, a jih pripisuje samo temu, da so nekateri verzi nastali bolj zaradi videza in iskanosti

kakor iz pravega »čustva«. Glavna vrednost te poezije je po njegovi sodbi vendar v ostri kritiki propadajočega starega sveta v imenu etičnega človeškega ideala – »smrt [...] pred zarjo novega, svetlejšega človeka.« S te strani se Albrehtovo vrednotenje kaže v poudarjeno etični problematiki ideje o novem človeku, značilne za številne avtorje ekspresionističnega obdobja, kar je paradokсно spričo dejstva, da v isti kritiki o Seliškarju najprej citira Kurta Pinthusa, programatičnega avtorja nemškega ekspresionizma, v sklepu kritike pa ekspresionizem zavrne, češ da Seliškarjeva poezija nastaja iz resnične notranje potrebe in ne iz »ničemurne želje, skrbati si nekaj egocentrični kozmos, kakor to dela večina naših 'ekspresionistov' [...] in 'bogoiskateljev'«. S tem je tudi rečeno, da je Seliškarjevo – in svojo – aktivistično liriko izvzemal iz ekspresionizma, večino osrednjih ekspresionističnih avtorjev pa verjetno vrednotil negativno.« (Ogrin 2003: 91)

Matija Ogrin je očitno bolj naklonjen konservativnejši Majcnovi kritiki *Trbovelj*, medtem ko se sama bolj strinjam z Albrehtovo, saj se kritik v njej do zbirke opredeli kot do celote. Pri tem posebej izpostavi, da je Seliškar v *Trbovljah* izrazil svoje ogorčenje nad vladajočo situacijo in sočustvoval z zatiranimi ljudmi. Ta Seliškarjev socialni čut je po mojem mnenju rdeča nit zbirke in menim, da je v Majcnovi kritiki to premalo poudarjeno. Majcen namreč izpostavlja posamezne verze, ki jim zaradi zvena pripisuje izreden pomen in lepoto, do zbirke kot celote pa se opredeli površno. Čeprav menim, da je Albreht pri vrednotenju ekspresionizma nedosleden, sem zaradi celostnega pristopa k zbirki *Trbovlje* vseeno bolj naklonjena njegovi kritiki.

5.2 Literarna zgodovina o »revolucionarnosti« zbirke

Tone Seliškar je pesniško zbirko *Trbovlje* posvetil »vsem bratom in sestram, ki umirajo na našem s krvjo omadeževanem planetu«. Platnice knjige so rdeče barve (revolucije) in takšen naj bi bil tudi značaj zbirke. Prevladuje mišljenje, da je Seliškar s pesmimi izrazil svoje ogorčenje nad situacijo, ki je takrat vladala v Trbovljah in sploh med delavstvom. Različna pa so mnenja o tem, ali Seliškar dejansko »poziva« k revoluciji, upor ali samo opozarja na stanje, izraža svoj gnus nad njim in sočustvuje z zatiranimi ljudmi.

Franc Zadavec opozarja, da »Seliškar rabi izraza revolucionar, revolucija litotonično, enako vsa videnja, ki jih veže nanju.« (Zadavec 1993: 64) »Izraz revolucija ima v teh pesmih bolj duhoven pomen, enako drugi prividi, ki so vezani nanj.« (Zadavec 1999: 228) Seliškarjevi »revolucionarji« po Zadavčevem mnenju »predlagajo socialni mir, pa čeprav je njegova metafora rudarskega življenja nepomirljiva.« (Zadavec: 1993: 65)

Nasprotno Anton Slodnjak Seliškarja vidi kot revolucionarnega naslednika Antona Podbevška. Meni, da slednji ni imel pesniške moči, da bi umetniško prikazal preobrat ob koncu prve svetovne vojne in poklical ljudstvo k revoluciji. »Njegovo družbeno in politično sporočilo je prevzel glavni in edini pesnik Rdečega pilota Tone Seliškar ...« (Slodnjak: 1975: 352) Za besedila iz zbirke *Trbovlje* Slodnjak pove: »Izrekal jih je na ves glas [Tone Seliškar, op. p.] in s prepričanjem mladega revolucionarja. Subjektivne ali lirične prvine je omejeval zgolj na osebno soglasje z objektivno, vesoljno revolucionarno nujno. Zato ustrezajo tej zamisli in temu namenu in jih ne moremo meriti z merili, ki veljajo za romantično liriko.« (Slodnjak 1975: 352) Anton Slodnjak meni, da je v Seliškarjevih besedilih iz zbirke *Trbovlje* več »revolucionarne tendence kakor poetične vsebine«. (Slodnjak 1975: 353) Tudi Lado Kralj poudarja povezavo Podbevška in Seliškarja. »V »Rdečem pilotu« se je Podbevšek na diskurzivni ravni zavzemal za socialistične ali tudi anarhistično-revolucionarne ideje, a njegova lirika je ostajala solipsistična. Prehod v aktivistično fazo literature je opravil Seliškar, pri tem je od Podbevška prevzel poetološke značilnosti, kot so estetika grdega, hiperbolika in drastična metaforika. Aktivistični credo je izpovedal že v uvodnem posvetilu zbirke *Trbovlje* ...« (Kralj: 1986: 174)

5.2.1 Umestitev zbirke

Srednješolski učbeniki Toneta Seliškarja klasificirajo kot enega najvidnejših predstavnikov socialnega realizma, njegovo zbirko *Trbovlje* pa kot izraz (aktivističnega/socialnega/proletarsko-socialnega) ekspresionizma. Tudi slovenska literarna zgodovina *Trbovlje* označuje kot ekspresionistično delo, čeprav med strokovnjaki prihaja do deljenih mnenj pri opredelitvi ekspresionizma.

Franc Zadravec v delu *Slovenska ekspresionistična literatura* (1993) zapiše, da je »ekspresionistična literatura vseh troje zvrsti samosvoj jezikovnostilni sestav, v katerem se pesniški subjekt zaradi svojih duhovnih in moralnih načel ostro spopada s seboj in bližnjikom, doživlja katastrofično bivanjsko grozo in jo premaguje tudi tako, da kliče in oznanja človekovo prenovo in moralno uravnoteženo družbo.« (Zadravec 1993: 7) Poudarja, da se »ekspresionizem kot umetniški slog in občutje življenja in sveta pojavlja v napetih, razburjenih, prelomnih dobah.« (Zadravec 1993: 7) »Občutju in filozofiji o koncu sveta, o propadu kulture in civilizacije se ekspresionist upira s preroškim napovedovanjem nove, visoke človečnosti.« (Zadravec 1993: 8) Glede na te elemente in Seliškarjevo motiviko Zadravec obravnava *Trbovlje* kot ekspresionistično pesniško zbirko.

V primerjavi z Zadravčevo knjigo se Anton Slodnjak v delu *Obrazi in dela slovenskega slovstva* (1975) bolj osredotoča na časovni okvir ekspresionizma. Poudarja vpliv italijanskega futurizma in nemškega ekspresionizma na razvoj podobnih slogovnih variant v slovenski literaturi in meni, da bi se Slovenci, če ne bi bilo prve svetovne vojne, že prej seznanili z novimi pesniškimi oblikami in vsebinami.

Pesniško zbirko Toneta Seliškarja *Trbovlje* umesti v razdelek slovenske variante futurizma in ekspresionizma. Glede na pregled pesniškega ustvarjanja Antona Podbevška Slodnjak meni, da je naša varianta futurizma »zaživela javno šele 1919 in da je njen začetek sprožil tisti čas tudi prodor slovenskega avantgardizma sploh z ekspresionizmom vred.« (Slodnjak 1975: 350) »Podbevšek je s koncem vojne izgubil poglavitno spodbudo k pesnjenju in svoj najvažnejši pesniški predmet. Zato je bil njegov literarnoteoretski prehod k socialno revolucionarnemu pesništvu naraven, žal dejansko brez sadu ... Njegovo družbeno in politično sporočilo je prevzel glavni in

edini pesnik Rdečega pilota Tone Seliškar, ki je spisal že kot učitelj v Trbovljah »pod vtisi rudarskega življenja« nekaj pesmi in je z njimi nastopal na recitacijskih večerih z A. Podbevškom in nekaterimi drugimi. (Prim. Tone Seliškar. *Pesmi in Spevi*. Str. 7). Objavljal jih je v *Napreju*, Rdečem pilotu in socialnodemokratskem družinskem listu *Kres*, 1923 pa jih je izdal v prečiščenem izboru v knjigi *Trbovlje* v založbi Slovenske socialne matice. S tem je prehitel Podbevška, ki ni mogel dobiti založnika (1925 mu je zbirko *Človek z bombami* založila žena – učiteljica). S skelečo in grmečo besedo, s proletarskimi tožbami in revolucionarnimi obtožbami je preglasil iz simbolizma v ekspresionizem valovečo pozno impresionistično ljubezensko pesem *Žalostnih rok* Antona Vodnika. Povrh jo je v osebni oceni izrecno odklonil, češ da je premalo dinamična in preveč subjektivna, se pravi – začetniška. S tem pa je Seliškar tudi razložil svoja besedila iz zbirke *Trbovlje*.« (Slodnjak 1975: 352)

Lado Kralj v tridesetem zvezku *Literarnega leksikona* piše tako o razvoju in časovnem okviru kot izrazu ekspresionizma. Podobno kot Anton Slodnjak poudarja povezavo v pesniškem ustvarjanju Antona Podbevška in Toneta Seliškarja. Oba literarna zgodovinarja menita, da je Seliškar nadaljeval in nadgradil Podbevškovo delo.

Lado Kralj podrobno obdelava nemški ekspresionizem, ekspresionizem kot mednarodni pojav in slovenski ekspresionizem. Sistematično prikaže razvoj ekspresionizma pri nas in njegovo recepcijo po obdobjih, izpostavi, da je po drugi svetovni vojni vrsta literarnih zgodovinarjev gledala na ekspresionizem kot obdobje (predvsem desetletje po prvi svetovni vojni). Zavrača periodizacijske (obdobne) kombinacije z ekspresionizmom, saj nanj gleda kot na gibanje. O Seliškarju pove: »Tone Seliškar je začel objavljati liriko leta 1921 in sicer že od vsega začetka takšno, kakršno je kmalu zatem zbral v svoji prvi knjigi *Trbovlje* (1923): liriko ekspresionističnega aktivizma.« (Kralj 1986: 173) Kralj meni tudi, da: »Seliškarjeva ekspresionistična faza presega običajno letnico, ko se slovenski ekspresionizem konča (1928), in traja do leta 1931, ponatisnil pa je svoje ekspresionistične pesmi celo leta 1937, čeprav v družbi s socialno realističnimi.« (Kralj 1986: 173) Značilnosti, ki so v Seliškarjevi liriki ekspresionistične, je po Kraljevem mnenju pesnik pridobil predvsem ob stiku z Antonom Podbevškom, morda tudi ob stiku z Micićevo liriko. (Kralj 1986: 174)

Kot Anton Slodnjak in Lado Kralj tudi Janko Kos v *Pregledu Slovenskega slovstva* (1983) poudarja vpliv nemškega ekspresionizma na razvoj slovenske smeri. »Ta kaže na Slovenskem vrsto enakih značilnosti kot v Nemčiji, Avstriji ali na Češkem – upira se impresionizmu, čutnim vtisom in estetski harmoniji v doživljanju sveta, izražati hoče človekovo razklanost, krizo, tesnobo, odpor do civilizacije ali kapitalistične družbe, za vse to pa uporablja posebna stilna sredstva vizije, prosti verz, biblijski slog, patos in simbole. Skoraj pri vseh slovenskih ekspresionistih je v ospredju izrazito ekspresionistična težnja rešiti se individualizma, v katerega je težil simbolizem, in najti pot do nadosebnih, kolektivnih, socialnih doživetij. Zato pozna slovenski ekspresionizem različice – religiozno, proletarsko-socialno in kozmično doživljajsko.« (Kos 1983: 339) O Seliškarju Kos pove: »Seliškar se je pojavil v prvih letih slovenskega ekspresionizma in obveljal za enega najbolj značilnih predstavnikov. Že na začetku se je uvrstil med zastopnike proletarsko-socialne smeri. Cilj njegove poezije je bil izraziti bedo in nesrečo proletarskega sveta; ta mu je bil predvsem snov za ponazoritev novega etosa, ki zahteva očiščenega človeka; sočustvuje z zatiranimi in trpečimi, ki so simbol novega človeštva in nove družbe. Zato je izražal proletarsko socialno motiviko z vizionarnimi podobami, simboli in metaforami.« (Kos 1983: 339)

Kot lahko vidimo, je umeščanje avtorjev in literarnih del v določene okvire vedno problematično. Literarni strokovnjaki poudarjajo različne vidike ekspresionizma, vendar Seliškarja podobno umeščajo. Zadravec piše o umetniškem slogu, Janko Kos o smeri, Lado Kralj pa na ekspresionizem gleda kot na gibanje. Kot eno izmed značilnosti ekspresionizma izpostavljajo njegovo aktivistično noto in menim, da je to točka, na kateri lahko zbirko Toneta Seliškarja *Trbovlje* označimo kot ekspresionistično.

5.2.2 Dvodelnost zbirke

Pesmi v Seliškarjevi zbirki *Trbovlje* bi lahko razdelili v dve skupini. Pri prvi avtor vzame motive iz delavskega, rudarskega okolja in te resnične pojave predstavi groteskno, jih deformira in karikira. Na ta način pokaže svoje sočutje, včasih pa izpelje tudi kritiko obstoječe situacije. V drugi skupini so pesmi, kjer avtor gleda z bolj oddaljene pozicije, ob čemer se sprožajo univerzalna vprašanja zla, krivde, izkoriščanja človeka in narave.

Franc Zadravec o dvodelnosti Trbovelj zapiše: »Pesniški motivi so iz življenja rudarjev, njihovih družin, otrok, ki so jetniki rudnika, koč ali »prizmatičnih krst«, zapisani v črno dolino, med vrtalne stroje in dimnike. Pesmi govorijo o krutem bivanju: otroci ne poznajo lepe mladosti, tudi ljubezen je mučna, saj izkoriščanje delavcu posrka moč (Dete, Otroci brez mladosti, Temnordeča potonika). Človek brezciljno usiha, pada v nravno stisko in duhovno zavrtost (Mrtvaški spreved prizmatičnih krst, Umirajoči starci, Koncert). Pesmi so predvsem sočutne, vendar so mestoma tudi kritične. Osebnost in bolj miselni cikel zbirke je estetsko manj učinkovit. Gre za pesmi srda, jeze, premišljevanja o »revoluciji« in prihodnosti, za romantično razdvojenost med stvarnostjo in idealom.« (Zadravec 1999: 228)

Zadravec je bolj naklonjen prvi skupini pesmi, v katerih Seliškar uporabi motive iz stvarnega okolja. Te pesmi še podrobneje obravnava in opiše Seliškarjev način stilizacije motivov: »Manjši del Seliškarjevih pesmi je realističnega stila, večina jih delavsko stvarnost oblikuje iz humanistove jeze, razburjenosti, prizadetosti in celo sovraštva do povzročiteljev hudega. Pesnikova socialna ekspresija vre iz vsakdanjega rudarskega življenja in trpljenja, garaštva, lačnosti pa tudi iz nevedenosti moralno in telesno izkoriščanega delavca. Stilizacija pripetljajev in prizorov je ekspresivna, deloma »futuristična«, pa tudi naturalistična, zato da se ogne vsakršni idealizaciji, je mestoma tudi ironična. Koga idealizirati, koga razglašati za prinašalca preporoda, če pa delavec v svoji duhovni in moralni potlačenosti o svoji in sploh o človekovi svobodi komajda porogljivo jeclja:

»Svoboda – revolucija – smrt
haha, hoj - - - Mi, proletarci,
haha, hoj - - -

Nekoliko karikirani prizori obtožujejo tisti sloj, ki delavcu odtuja njegovo delo in mu spodkopuje dostojanstvo.« V drugo skupino Zadravec uvrsti »revolucionarne pesmi«, ki vsebujejo »pomirjujoče tone in klice po bratstvu vseh ljudi« (Zadravec 1993: 64). Pri teh pesmih lahko povlečemo vzporednice z Zadravčevo opredelitvijo ekspresionističnega pesniškega subjekta, ki oznanja človekovo prenovu in moralno uravnoteženo družbo. Zadravec zaključi z besedami, da: »Seliškarjevi »revolucionarji« predlagajo socialni mir, pa čeprav je njegova metafora rudarskega življenja nepomirljiva.« (Zadravec 1993: 65)

Z Zadravcem se lahko strinjamo, da so pesmi v katerih se Seliškar izraža preko motivike delavskega vsakdana, bolj pretresljive in s tem učinkovitejše. K temu veliko prispevajo tudi uporabljene pesniške podobe, ki so tako pomemben dejavnik pri dvodelnosti zbirke.

Lado Kralj zapiše, da je: »Kri [...] Seliškarjeva najpogostejša pesniška podoba v tej zbirki, poleg nje lobanja, kosti (okostje) in podobe razpadanja, gnitja, gobavosti, bolezni, jetike. Nasprotni pol je vsečlovečanska ljubezen, nova doba, vstajenje, brat brata objemi, človek, tudi Krist (moj veliki brat).« (Kralj 1986: 174)

Večina pesniških podob iz prve skupine se pojavlja v pesmih, ki predstavljajo motiviko iz delavskega vsakdana, medtem ko so podobe iz druge skupine uporabljene predvsem v pesmih, kjer avtor napoveduje drugačen, boljši svet.

5.2.3 Verz v Trbovljah

Seliškarjeva zbirka *Trbovlje* je pomenila novost tudi v oblikovnem smislu, saj je avtor podaljšal ali pa skrajšal verze ter jih različno vizualno razporejal. Tako je dosegel ustrezno izraznost, saj je z modernizacijo oblike pesmi podprl tudi njeno vsebino. Pomen te novosti poudarjajo tudi literarni strokovnjaki.

Janko Kos meni, da je ekspresionizem moral liriko oblikovno modernizirati, da mu je postala ustrezno izpovedno sredstvo. »Zavrgel je sklenjene kitične in verzne oblike. Namesto strogo urejenega verza je uvedel prostega, tu pa je šel še naprej od moderne; zavrgel je njen harmonični, barvni ritem in verz razvezal v ritmizirano prozo, ki jo veže samo še rima ali pa ritmično ponavljanje enako oblikovanih pomenskih in zvočnih enot (paralelizem členov); v tem smislu se je približal biblijskim verzom. Tak verz je najbolj ustrezal etičnemu patosu ekspresionizma.« (Kos: 1983: 317) V nadaljevanju Kos zapiše, da je Seliškar »med slovenskimi ekspresionisti šel najdlje v razklepanju verza v proste oblike. Vzel mu je celo notranjo ritmiziranost, ki jo je prosti verz ohranil pri Župančiču, in ga približal prozi. Tak verz je ustrezal pripovedni vsebini Seliškarjevih pesmi.« (Kos 1983: 340)

Tudi Lado Kralj poudarja, da se Seliškarjev verz že približuje prozi. Zapiše, da se je Seliškar »formiral ob Whitmanovem socialnem demokratizmu in internacionalizmu ter ob njegovem kaotično razsekanem in redundantnem prostem verzu, ki že s svojo obliko skuša asociirati vitalizem in prehaja v ritmizirano prozo.« (Kralj 1986: 174)

Tudi Franc Zadravec je mnenja, da vsebini Seliškarjevih pesmi klasične sklenjene kitične in verzne oblike ne ustrezajo. Delavsko okolje, ki ga avtor upesnjuje, zahteva drugačno formo. Poudari, da pri Seliškarju »motivi surove stvarnosti nimajo ubranega metričnega reda, označujejo jih svobodni verz, svobodna kitica, govorniški ritem in poudarek; gladek, pojoči verz bi razglasje življenjskega motiva oslabil.« (Zadravec 1999: 229)

Literarni strokovnjaki enotno poudarjajo pomen Seliškarjeve oblikovne prenovitve, saj vsebina njegovih pesmi iz zbirke *Trbovlje* v klasičnih formah ne bi prišla do ustreznega

izraza. S to modernizacijo je avtor dosegel, da oblika pesmi ni le ustrezna njeni vsebini, temveč jo še dodatno podkrepi.

5.3 Pesmi iz zbirke *Trbovlje* v drugih izborih

Dve Seliškarjevi pesmi iz zbirke *Trbovlje* (Dete, Rudnik) sta bili objavljeni tudi v almanahu *Knjiga drugova: Almanah najmladih jugoslovenskih socialnih liričara* (1929). Gre za izbor pesmi s socialno tematiko različnih mladih jugoslovanskih avtorjev, pesmi so objavljene v izvirnem jeziku. Knjiga drugova je prvič izšla leta 1929 v Kikindi, a je bila nato prepovedana, češ da gre za ilegalen upor vladnemu režimu; nekaterim sodelujočim so tudi sodili. Tone Seliškar je bil zaradi sodelovanja pri almanahu kot politični prestopnik nekaj mesecev zaprt v Kikindi. Almanah je bil nato naslednjič izdan šele 27 let pozneje. Od slovenskih pesnikov so poleg Seliškarja sodelovali še: Ivo Grahor, Alfons Gspan, Vinko Košak, Mile Klopčič, Srečko Kosovel, France Kozar in Vladimir Premru. Na tem mestu velja posebej izpostaviti Franceta Kozarja, saj je prihajal iz Revirjev – Hrastnika – in je bil poznan kot rudarski pesnik. Njegova pesniška zbirka *Izpod zemlje* je izšla leta 1941.

Seliškarjeve pesmi iz njegove prve zbirke so vključene tudi v antologijo *Slovenska sodobna lirika*, ki je bila izdana leta 1933 v Ljubljani, pesmi pa je izbral in uredil Anton Vodnik.

Pesmi iz zbirke *Trbovlje* so objavljene v *Izboru slovenske socialne poezije med obema vojnama*, ki ga je uredil Franček Bohanec in je bil izdan leta 1959.

Poleg omenjenih so Seliškarjeve pesmi objavljene še v drugih izborih in antologijah, pri čemer velja posebej omeniti *Šarabanko: Utrip revirjev v pesmi in prozi*, ki je bila izdana v Trbovljah leta 1977. Gre za izbor proze in poezije slovenskih avtorjev, ki so po mnenju urednika Aleša Guliča »v revirjih našli snov za svoje stvaritve«. V *Šarabanki* je objavljenih osem Seliškarjevih pesmi, vse iz zbirke *Trbovlje*, posebnost te objave pa je v tem, da je bil izbor cenzuriran. Posledično je pesem Sedmorojenčki objavljena brez zadnje kitice, v kateri avtor sprašuje »Krista na Klečci«, kdaj bodo prišli drugačni, novi časi. S tem je pesem zelo okrnjena, ostane brez bistvenega zaključka, v katerem avtor dokončno razvije svojo idejo.

5.4 Prevodi pesmi iz zbirke *Trbovlje*

Glede na evidenco Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana je prevedena le ena pesem iz zbirke *Trbovlje*. Gre za pesem *Vstajenje*, prevedena je v angleški jezik in objavljena v knjigi *An Anthology of Modern Yugoslav Poetry*, izdani leta 1962. Seliškarjevo pesem je prevedel Janko Lavrin in jo naslovil *Resurrection*.

6 Motivika v zbirki *Trbovlje*

6.1 Motivi v ekspresionistični liriki

Pri opredelitvi ekspresionizma v poglavju 5.2.1 smo videli, da so si literarni strokovnjaki bolj ali manj enotni glede ekspresionističnega sloga/smeri/gibanja in socialnega angažmaja. Izražanju slednjega je v liriki prilagojena tudi motivika.

Franc Zadavec piše o t. i. ekspresionistični motiviki, lirskem subjektu in nekaterih »novih« motivih: »Ekspresionistična lirika pozna poleg tradicionalnih tudi kakšen svoj motiv, opazna pa sta premik lirskega subjekta iz ednine v množino, od »jaz« k »mi« ter soobstajanje obeh v isti pesmi. Glavni motivi te lirike so ljubezen, smrt, katastrofična osamljenost, borilstvo z bogom, socialna revolta ter orfejstvo, ki napoveduje prerod človeka in družbe. Tradicionalna motiva ljubezen in smrt sta izpeta z novo intenziteto, osamljenost/odtujenost, boj z bogom, krik po novem človeku, preroške napovedi njegovega prihoda in pesmi »revolucionarjev« pa so deloma nove prvine v slovenski liriki, deloma zaostrene do napetosti, kakršne dotlej še ne poznajo. Ljubezen izpoveduje kajpada tudi v tem lirskem ustroju edninski subjekt, prav tako osamljenost/odtujenost; množinski subjekt pa se uveljavlja znotraj motivov smrti, socialne revolte, konca sveta in katastrofe vsega človeštva. Kakor v vsakem duhovno-estetskem ustroju imajo ti motivi tudi v ekspresionistični liriki izrazite osebne odtenke.« (Zadavec 1993: 41)

Motivika v Seliškarjevi zbirki *Trbovlje* je glede na Zadavčevo opredelitev tipično ekspresionistična. Poleg zgoraj naštetih motivov v zbirki najdemo proletarsko-socialne motive, ki pa so, kot bo v nadaljevanju razvidno iz same analize, razviti na svojstven način.

6.2 Analiza motivike v zbirki *Trbovlje*

Motive v zbirki *Trbovlje* sem analizirala glede na Kosovo definicijo motiva in teme. »Motiv in tema nastajata v besedni umetnini na podlagi snovi, ki jo avtor najde v zunajliterarni realnosti, nato pa po zakonih same besedne umetnosti prenese v literarno delo; tu oblikuje iz nje predvsem motive in teme.« (Kos 1994: 80)

Zunajliterarna snov, ki jo je Seliškar vzel za *Trbovlje*, je razvidna že iz naslova zbirke. Kratko bivanje v Trbovljah ga je močno zaznamovalo, od blizu je spoznal težko življenje izkoriščanih delavcev in njihovih družin ter tako svoje ogorčenje nad situacijo in svoj pogled na Trbovlje izrazil v pesniški zbirki. Okolje, v katerem je živel in dogajanje v njem, je tako vzel za snov svojih pesmi in celotne zbirke.

Matjaž Kmecl v spremni besedi k *Slovenski rudarski pesmi* o tem zapiše, da pesmi v zbirki *Trbovlje* »pomenijo velikansko tematsko in slogovno obogatitev dotlejšnje tradicije; s tenkočutnostjo in občutljivostjo resničnega pesnika, ki ni tolikšne moči doživljanja dosegel ne prej ne kasneje, zna tu poiskati »knapovski« pogled v najrazličnejših predmetih in pojavih – v hrupnem delavskem vlakcu »šarabanki« ali v zanikrnem bezgu na rudarskem dvorišču. Pesniško je odkril, da rudarska poezija ne obstaja po svoji snovi le iz tipičnih knapovskih predmetov, marveč še iz bolj značilnega knapovskega pogleda, perspektive; vse, kar vidijo sajaste, svetlobe lačne rudarske oči, je rudarsko, pa če je še tako daleč od njegove delovne predmetnosti.« (Kmecl v Lenarčič 1983: 21) Kmecl je torej poudaril, da Seliškar v zbirki *Trbovlje* ne uporablja le tradicionalnih rudarskih motivov, kar bi bila nedvomno najlažja pot, temveč se vživi v pozicijo rudarja in poskuša opazovati z njegovega gledišča.

Pri analizi se bom osredotočila na tiste motive v zbirki, ki so tudi v zgodovini Trbovelj v času po prvi svetovni vojni najbolj izstopajoči in posledično tudi najbolj povedni. Gre predvsem za motive iz tistih pesmi, ki bi jih v zbirki, in sicer glede na njeno dvojnost, lahko uvrstili v realistični del, tj. ko so motivi vzeti iz stvarnega okolja in so nato preoblikovani. Gre za motive rudarja, matere in/ali otroka, bolezni, nasilja, alkoholizma in industrije/tehnike.

6.2.1 Motiv rudarja

Rudar oz. rudnik je bil pomemben vir življenja v Trbovljah po prvi svetovni vojni. Kot je razvidno iz poglavja o zgodovini Trbovelj, je bil rudnik posredno ali neposredno povezan z vsem ostalim dogajanjem in življenjem v tem industrijskem mestu. V zbirki *Trbovlje* motiv rudnika ali rudarja ni neposredno prisoten v vsaki pesmi, vendar je jasno, da gre za rudarsko življenje. Motiv je še posebej izrazit v pesmi Rudnik. Te Seliškar ni umestil na začetek zbirke, vendar jo razumem reprezentativno, saj je nekakšen »koncentrat« takratnega življenja v Zasavju.

V prvi kitici nas lirski subjekt popelje v rudnik, tj. pod hrib in v mračne globine, kjer delajo rudarji:

Pod raztegnjenim hribom – v prstenem telesu
je kraj čudovit:

V mračni svetlobi
križajoči se rovi
režejo zemljo skozi telo do kosti,
ki v svojem trpljenju potrpežljivo drhti
od ran preglobokih.

(Seliškar 1923: 31)

V drugi kitici jih tudi spoznamo. Predstavljeni so kot sence, ki pa so drugačne od običajnih, mrtvih in nečutečih senc. V sebi imajo življenje in dušo, ki poje »krvavečo pesem«. S to pesmijo se rudarji lahko obdržijo pri življenju, saj se ob vsakem zamahu krampa in lopate spomnijo, kaj je smisel njihovega početja in trpljenja. Zavedajo se, zakaj oz. za koga to počnejo: za mater, za ženo, za sina, za hčer. Njihova pesem je vedno enaka, ker je tako tudi delo. Odvisni so od zemlje in ko je njene potrpežljivosti konec, so rudarji obsojeni na strašno smrt; zemlja se »iz preklanih črepinj nasrka mehkih možgan.«

V razrezani zemlji, v križajočih se rovih
trpeče stotero oznojenih senc,
v sencah stoterih stotero življenj,

v življenjih stoterih stotero duš,
v dušah stoterih ob vsakem zamahu
krvaveča pesem:

Za mater -
za ženo -
za sina -
za hčer. -

Ob vsakem zamahu – noč in dan – vedno enako
to pesem v prsteno telo sekajoč pojo.

Zemlja drhti. -

Ko se napije znoja teh zamahujočih senc,
ki pojo:

Za mater -
za ženo -
za sina -
za hčer -

Zadrhti kakor kri vohajoča zver
in zahrešči. -

Iz preklanih črepinj se nasrka mehkih možgan.

(Seliškar 1923: 31)

Zavedanje, da se mogoče ne vrneš, rudarje vodi v otopelost in vdanost v usodo. Družina je lahko spodbuda, zakaj vihtijo s krampom globoko pod zemljo. Pogosto pa tolažbo poiščejo v kozarcu. Zemlja ni prijateljica rudarjev, saj jo ropajo, izkoriščajo in zato včasih zahteva svoj davek. V vsej zgodovini pridobivanja premoga v Trbovljah je v nesrečah 527 rudarjev izgubilo življenje, od tega 266 v Trbovljah. Prikazana je determiniranost rudarjev oz. izkoriščenega delavstva na splošno, ki se trudi v delu oz. kopanju najti smisel in upanje, vendar je to brezpredmetno, ker bodo na koncu vseeno poraženi. Obsojeni so na gotovo smrt. Kruto zemljo bi mogli tolmačiti kot metaforo za kapitaliste, ki jim delavstvo predstavlja zgolj sredstvo za doseg ciljev in ga zavržejo takoj, ko se iztroši.

Motiv rudarja je prisoten tudi v drugi kitici pesmi Mati. »V rjavi zemlji so ljudje zakopani. / Roke se zaletavajo v vročo prst, / v lopate se luč lovi, / vrele kaplje čez obraz drče, / v grlu težak vzdih leži, / telesa krivijo se kakor črvi / na vročem železu.« (Seliškar 1923: 13) Rudar je tu prikazan metonimično; preko rok, obraza, grla, telesa. Predstavljene so tudi delovne okoliščine rudarjev. Nastaja vtis, da gre za mrtve ljudi, saj so pod zemljo, vendar se izkaže, da so to živo zakopani rudarji. Primerjani so s črvi. Delajo v veliki vročini, ki uničuje njihova telesa, »težak vzdih«, ki jim leži v grlu, pa ne pride na dan.

Motiv rudarja je Seliškar uporabil tudi v Šarabanki. Rudarji tu niso zakopani pod zemljo, sedijo pa na rudniškem vlakcu, ki jih pelje na delo pod hrib. Njihova podoba zato ni nič bolj optimistična: »Sede na klopih koščena telesa - / kakor kosmati skeleti v ponošene, / strgane cunje odeti.« (Seliškar 1923: 30) Telesna podoba rudarjev je enako slaba oz. šibka, saj so večkrat lačni kot siti in zaradi težkega fizičnega dela posledično izčrpani. Poudarjena je koščenost teles in slaba obleka, kar še okrepi njihovo socialno šibkost. Bolj kot na žive ljudi spominjajo na mrtvece. Njihove oči, ogledalo duše, odsevajo trpljenje: »Rudarjem svetiljke v rokah bingljajo, / iz duše v oči jim trpljenje je padlo ...« (Seliškar 1923: 30).

V pesmi Umirajoči starci so rudarji že starci, ki hirajo po kletih in na podstrešjih ter so nepotrebni. Njihova telesna podoba je groteskna in izmaličena. »V lobanjah prevelike, meglene oči, / v trepetajočih čeljustih strahoten izraz, / v raztrgani bradi šop sivih dni, / v pokritem okostju strah črnih jam, / na ogromnih dlaneh mozaik / okamenelih žuljev.« (Seliškar 1923: 32). Metonimični prikaz njihovih oči, čeljusti, brade, dlani in žuljev spominja na mrtvece. Čas ubijajo s premišljevanjem o preteklosti, ko so »svojo mladost zabijali v zemljo«. Omenjene so družine; svoje žene so »s strahom ljubili«, saj več otrok pomeni več lačnih ust »za stradanje v težkih in temačnih dneh«. Težaško delo v rudniku se je zapisalo v njihovo telo in dušo. Pesem je kritika kapitalistične logike; rudar/delavec je nekaj vreden le, ko s svojim trdim delom prispeva k čim večjemu dobičku, ko pa tega ne zmore več, postane breme, ki se ga je potrebno čim prej znebiti. Rudarje so tu »pognali v smrt ko starega psa«.

»V Trbovljah, ki je v naši državi največji industrijski kraj, obstaja že dlje časa nepopisna stanovanjska beda. Trboveljska premogokopna družba reducira pričenši od

lanskega leta sukcesivno starejše delavce, ki delajo pri rudniku 15 do 30 let, jim odpove delo in obenem tudi stanovanje. Ako odpuščeni, ki so tukajšnji domačini, ne dobijo pri privatnih hišnih posestnikih v odpovednem roku stanovanje, jih rudniško ravnateljstvo sodnijskim potom deložira in ti reveži se nahajajo brez stanovanja v najhujši zimi z družino pod milim nebom ali pa se potikajo po lesenih barakah in kozolcih.« (Hacin idr. 2001: 94)

V pesmi Cvetочи bezeg »črni rudarji« obstanejo ob pogledu na »beli bezeg«, ki je zacvetel na pustem in praznem dvorišču. Prisotnost rastline na tem kraju je tako nenavadna, »kakor da bi v Libijsko puščavo hišo postavil«, in rudarji, nevajeni lepote, strmijo vanj. Beli cvet je kot »lučka v temi«, rudarjem je nedosegljiv, vendar je lahko tudi upanje; če je uspelo bezgu zrasti in zacveteti sredi poteptanega in negostoljubnega dvorišča, mogoče tudi zanje še ni vse izgubljeno. A lirskemu subjektu pogled na »tri črne rudarje« prinese samo »tri ostre igle« za njegovo srce, saj se zaveda, da upanja zanje ni.

Seliškar je motiv rudarja, vzet iz stvarnega in poznanega okolja, v pesmih predstavil na svoj način. Ni poudaril samo garanja rudarjev, njihovega težkega življenja, ampak je razplasil tudi podobo rudarja. Ta je »črn«, ker koplje črno zlato/premog, ker je umazan in ker so črne tudi njegove misli in njegova prihodnost.

6.2.2 Motiv matere in/ali otroka

Z motivom matere in/ali otroka se Seliškar pomakne v zasebno sfero rudarskega življenja. V nekaterih pesmih pogleda za zidove hiš in razgali tamkajšnje dogajanje. Motiva matere in otroka se zato povezujeta še z motivi nasilja, alkoholizma, bolezni in revščine.

Tak primer je pesem Dete. V prvi kitici subjekt vstopi v prostor, v katerem spi otrok: »Od štirih umazanih sten očita žalost sije / na zibko, od miši oglodano, / meglena luč skozi zastrto okno bije / deteta po očeh. / Dete spi. / Po zastorih se poganjajo cvileče miši. / Dete spi.« (Seliškar 1923: 11) Prostor je primerjan z mrtvašnico, zibka z rakvijo in dete z mrličkom. Zgarana mati pride z dela in se trudi zavarovati otroka: prepodi cvileče miši in podoji otroka, a njene prsi so izsesane in njene oči žalostne, ko jo pijani mož s pestjo udari v obraz. »Oče na tleh leži, / mati joka in doji, / dete stiska posušene prsi, / dete iz matere bolno mleko sesa, / dete trpljenje pije iz njenega srca, / dete bolečino pije iz duše njene, / v kateri je žgoča rana trde pesti.« (Seliškar 1923: 11) Izstopajoča je podoba utrujene in nesrečne matere, ki svojemu otroku ne more ponuditi ničesar razen lastnega mleka, ki pa je »bolno«. Motiva se povezujeta z motivom alkoholizma oz. očeta. Podobno kot oče je tudi mati vdana v usodo, saj so njihova življenja določena z rudarsko usodo. Po drugi plati iz pesmi lahko razberemo kritiko oz. subjektovo nestrinjanje s situacijo: »Dete joka. / Kaj pa bi drugega z bolnim mlekom, / s trpljenjem in bolečino belo dete počelo - - - « (Seliškar 1923: 11). Belina deteta po eni strani sugerira nedolžnost otroka, ki ni ničesar kriv, po drugi strani pa je to smrtna belina, ki kaže na bolečino.

Motivno podobna je naslednja pesem iz zbirke z naslovom Mati. Mati je tokrat prikazana kot delavka v rudniku, ki ji otrok prinese v umazane cunje zavito dete, da bi ga nahranila. Čeprav naj že pred prvo svetovno vojno ženske in otroci ne bi več delali v rudniku, je bila po vojni zaradi pomanjkanja delovne sile praksa drugačna. Mati v pesmi trpi, ko zasliši jok svojega bolnega otroka, in se usede na kamen, da bi ga podojila. Njene bele prsi so tokrat v nasprotju z okolico rudnika: »Jasna koža materinih prsi / je v tej razpaljeni krajini / kakor cvetka v strahotni puščavi.« (Seliškar 1923: 11) Vendar dete poleg mleka prav tako okuša materine potne srage: »Potna sraga, že skoraj krvava, / zdrkne ji s čela / preko koščenih lic, / po sežganem vratu, / po beli koži do

majhnih ust – in / dete spači svoj jetični obraz ...» (Seliškar 1923: 11) S tem okuša tudi njeno bolečino in prisoten je motiv bolezni (jetike).

Motiv matere in otroka je uporabljen tudi v verjetno najbolj prepoznavni pesmi iz zbirke *Trbovlje*, tj. Sedmorojenčkah. Subjekt vstopi v zasebnost »bajte« in »gleda lepe in grozovite ure« v življenju delavske družine. Ubesečen je izginjajoči občutek sreče v družini, ko se rojevajo otroci. Sreča ob rojstvu prvih dveh sinov se z vsakim novim otrokom razkraja, saj vodi v lakoto, zgaranost in alkoholizem. »Nad bednimi in sklonjenimi visi glad, / pod črnogledimi zija prepad, / pred norci gre prazna cesta / v prazno življenje.« (Seliškar 1923: 23) Subjekt se v zadnji kitici obrne na »Krista na Klečci«, ki predstavlja pravico in usmiljenje. Zanima ga, kdaj bo napočil »tisti veliki čas«, ko se staršem ne bo treba ukvarjati z golim preživetjem in se bodo lahko veselili vsakega novega rojstva.

V Otroški pesmi subjekt posluša otroke, ki sedijo na goli zemlji in pojejo otroško pesem, ki pa je slišati nenavadno: »Na goli zemlji sedé in pojo – oj, / kako čudno se sliši otroška pesem pri nas: / Robata je pesem, / hripavi glasovi, / na vsakem glasu niz trdih dni, / na vsaki besedi niz črnih saj, / ki so se v otroška srca zajedla – oj, / kako čudno se sliši otroška pesem pri nas!« (Seliškar 1923: 15), Ker so otroci zaznamovani s težkim delom in življenjem, tudi njihova pesem ni otroško vesela, ampak zveni robato in čudno. Ko se subjektu zazdi, da bi pesem lahko prinesla upanje, otroci prenehajo s petjem; »kosmat – črn mož« jih utiša: »Stisnite gobce, pankerti črni!« Pesem je umrla »kakor da bi jo s kolom na zemljo golo pobil –« (Seliškar 1923: 15) zato si zaželi, da bi kdo na tak način pobil tudi moža, ki je ozmerjal otroke. »S prelomljenim srcem so šli črni otroci domov - / Kdaj še bom slišal vašo pesem – o!« (Seliškar 1923: 15) Otroci iz *Trbovelj* so rojeni v bedo, zato njihova pesem torej ne more biti otroška oz. vesela.

Tudi otroci v Seliškarjevi pesmi *Otroci brez mladosti* niso veseli. Ne skačejo ali tečejo temveč se plazijo »med visokimi dimniki in potlačenimi hišami«, kar kaže na rudarsko okolje. Klatijo se naokrog in »sami ne vedo kam«. Primerjani so z jetniki, »ki hodijo v kolobarju po golem dvorišču«, s čimer je poudarjena ujetost v rudarsko bedo. V dušah otrok leži žalost, saj so oropani mladosti: »Včasih se temno ozro, kakor da iščejo svoje mladosti, / ki leži pod visokimi dimniki, / v sajasti zibki zadušena, / s trdo pestjo pokrita, / s kamenito pestjo umorjena - - - -« (Seliškar 1923: 17). Ko nevajeni lepote

ostrmijo nad rožami na vrtu gosposke hiše, so »kakor garjavi psi«¹ pregnani s korobačem. Subjektovo srce ob tem zaječi. Preko motiva otrok je izražena tudi kritika kapitalistov oz. industrijske gospode, ki je trpljenje delavstva ne gane.

V pesmi Podedovana nejevolja lirski subjekt stopa mimo hiš in obiskuje stanovanja. Otroci, ki se igrajo na kupu smeti, se molče razbežijo, kar ga prizadene. Njegova bolečina se še poglobi, ko mu eden izmed otrok vrže kamen v hrbet. Vendar gre bolj kot za prizadetost za spoznanje, da otrok tega ni storil iz hudobije, ampak iz nakopičene jeze in žalosti, ki sta povezani z rudarsko bedo: »O to je nejevolja, to je podedovana nejevolja / teh velikih hiš, teh sajastih hiš, / teh žalostnih src - / o to je nejevolja, to je podedovana nejevolja / do belih, vrat stiskajočih rok.« (Seliškar 1923: 19) V otroku je očitno prirojeno sovraštvo do tistih, ki izkoriščajo delavce. Zato se mu subjekt v tem sovraštvu pridružuje; ko bo otrok naslednjič vrgel skalo, mu bo pri tem pomagal – »bele roke«² namreč stiskajo tudi njegov vrat.

6.2.3 Motivi bolezni, alkoholizma, nasilja

Motivi bolezni, alkoholizma in nasilja se v zbirki Trbovlje pogosto pojavljajo, vendar niso glavni motivi, temveč motivni drobci, ki pomagajo oblikovati podobo rudarskega življenja. V že obravnavanih pesmih se motiv bolezni že pojavi (Mati, Umirajoči starci). V pesmi Dete so poleg motivov matere in otroka prisotni tudi motivi bolezni, alkoholizma in nasilja, v Sedmorojenčkih pa motiv alkoholizma.

Motiv alkoholizma je izrazit v pesmi Plačilni dan, ko si delavci na dan, ko prejmejo zaslužek, privoščijo zabavo. Ta jim ne prinese resnične radosti, temveč s pijačo zgolj skušajo pozabiti bedo vsakdana, kar jim daje občutek trenutne sreče. Na dan privrejo prikrita čustva drugače vase zaprtih delavcev: javno si izkazujejo naklonjenost in razvežejo se jeziki. Ko jih alkohol omami, postane še bolj očitna njihova »nezmožnost storiti kar koli«. »Nekdo na mizo je stopil oklevajoč. / Rumeni obraz in udrte oči, / v obleki šklepečejo jetične kosti / in jezik, boječ druge dni, / je v vinu namočen razvnel se: // »Svoboda – revolucija – smrt / haha, hoj - - - Mi, proletarci, / haha, hoj - - -» // Potem se je zvrnil na stol.« (Seliškar 1923: 21) Motiv bolezni se kaže v porumenelih obrazih in je povezan z motivom alkoholizma: »Na koncu dvorane – na visečih prsih / je milo zajokalo sesajoče dete. // Pijana mati ...« (Seliškar 1923: 21) Tokrat gre tudi za pijano mater, kar predrugači požrtvovalno mater iz prejšnjih pesmi. Seliškarjeva mati se ne bori več, ampak se je vdala v usodo. Na takšni »zabavi« je neprimerna tudi prisotnost otrok, ki so tako »majhni odrasli«.

V zadnji kitici Šarabanke je uporabljen motiv alkoholizma oz. gostilne: »Ko se možje že po hribu potijo, / še žene za njimi v skrbah: / »Ho, stari, nikari v gostilno!« / Možje pa nič! Oči v tla in molčijo.« (Seliškar 1923: 30) Socialni problem pijančevanja se kaže v strahu žena pred moževim odhodom v gostilno. Tega sicer muči slaba vest, vendar po »šihtu« ni mogoče zaviti drugam.

6.2.4 Motiv industrije/tehnike

Lado Kralj meni, da ima Seliškar do moderne tehnike dvojen odnos: »kdaj pa kdaj ga fascinira, po vzoru Verhaerena in Podbevška (npr. v Pesmi vrtalnih strojev), največkrat pa je do nje sovražen, kot je to značilno za zgodnji nemški ekspresionizem, npr. v pesmi Minca ...« (Kralj 1986: 174)

V Pesmi vrtalnih strojev je Seliškar uporabil motiv industrije/tehnike. Kralj meni, da je avtor v tej pesmi fasciniran nad tehniko, kar je deloma res. V prvih kiticah zveni pesem, ki jo »pojejo« svedri vrtalnih strojev, ko se zarijejo v skalo. Ta pesem je »divja, omamljiva, nerazumljiva, sikajoča, naraščajoča«. Subjekt jo primerja s »poletom ljutih sršenov iz votlega dupla«. Ko posluša to pesem pa v njem budi slutnje. Sprašuje se, kje jo je že slišal. Nato se zave, da podobno pesem sliši vsak dan »... kadar gleda srce / rdečo zarjo in rdeče vojske, / ki se pode po zasločini zemeljske krogle / proti sredini.« (Seliškar 1923: 51) V zaključku pesmi apelira na brate, naj dobro poslušajo, da bodo slišali to lepo pesem in ne zgolj pesmi vrtalnih strojev. Podoba rdeče zarje in rdeče vojske daje slutiti na revolucijo, spremembe, ki so vrednotene pozitivno, saj gre za lepo pesem in idejo, da bi se povezali. To pa je nasprotje vdanosti.

Izrazito negativen pa je motiv industrije/tehnike v pesmi Minca. V pesmi nastopa dekle (najbrž delavka v tovarni, za strojem), ki vsak dan svojega dela v tovarni izgubi tudi del svojega življenja in mladosti. Stroji so predstavljeni kot grozljiva bitja, ki imajo kremplje oz. lovke in spominjajo na pošasti: »V enakomernih presledkih krčijo in širijo kremplje / ostudni stroji, kakor velikanske hobotnice / svoje številne lovke po morskem dnu.« (Seliškar 1923: 33) So hudobni in uživajo v človeški nesreči, s čimer delujejo groteskno: »... hobotnica pa se smehlja, / da se ji potresava tolsto telo«. (Seliškar 1923: 33) Na grotesken način je prikazano izkoriščanje delavstva.

V pesmi Dva dimnika se motiv industrije/tehnike povezuje z idejo revolucije. Narava je sprva predstavljena idilično, vendar subjekt v dolini zagleda dva dimnika, ki sta nasprotje: »Stalagmita dva, dva stebra strjene človeške krvi, / spomenika dva stoletnega dela bog ve kolikih rok, / ki sta se dvigala v zrak kakor krik lačnih otrok, / kadar jim glad na stisnjenih trebuščkih sedi.« (Seliškar 1923: 55) Dimnika simbolizirata trdo delo

in glad in sta sinonim za trpljenje delavstva. Kri v dimnikih vre pa tudi sika v nebo in s tem se posredno napovedujejo spremembe.

Motiv industrije/tehnike se pojavi v Šarabanki. Naslovni motiv šarabanke je rudniška lokomotiva z vozički, s katero so vozili delavce pod zemljo. Z onomatopoetskim slikanjem premikanja šarabanke »tenka-tenk-tenka, tenka-tenk-tenka« je Seliškar ustvaril podobo hladnega, trdega ritma rudarskega življenja.

7 Zaključek

Prva pesniška zbirka Toneta Seliškarja, *Trbovlje*, je izšla leta 1923. Nastala je kot avtorjev odziv na bivanje in službovanje v Trbovljah v letih 1920–1922. To so bila leta poveljnega pomanjkanja, ko je bilo kapitalistično izkoriščanje delavstva še posebej izrazito. Seliškar je kot učitelj, popisovalec prebivalstva in sodelavec v društvi situacijo dobro poznal in ob njej ni mogel ostati ravnodušen; svoje ogorčenje in razočaranje je izrazil preko pesmi.

V času izida *Trbovelj* je v Zasavju vrelo. Delavci so se s stavkami borili za svoje pravice in lastniki kapitala niso bili navdušeni nad izidom Seliškarjeve zbirke, ki bi lahko s svojo vsebino delavce še dodatno podpihovala. Recitiranje pesmi iz te zbirke je bilo zato na nekaterih zborovanjih in proslavah prepovedano. Javni odziv na izid zbirke pa je bil glede na število objav bolj mlačen. Objavljeni sta bili dve kritiki, in sicer kritika Frana Albrehta v *Ljubljanskem zvonu* in Stanka Majcna v *Domu in svetu*. Zbirki in njeni revolucionarnosti je bila bolj naklonjena liberalna stran, čeprav tudi Majcen ni bil pretirano kritičen in je v Seliškarjevih verzih znal poudariti »lepoto«.

Literarna zgodovina *Trbovlje* označuje kot ekspresionistično delo. V njem avtor razgalja socialni prepad, ki ljudi ponižuje, glasno poziva k uporabi zatiranih in napoveduje novi, pravičnejši svet. Zbirka je pomenila novost tudi v oblikovnem smislu; npr. na ravni svobodnejšega verza.

Pesmi v Seliškarjevi zbirki *Trbovlje* bi lahko razdelili v dve skupini. Pri prvi avtor vzame motive iz delavskega, rudarskega okolja in te resnične pojave predstavi groteskno, jih deformira in karikira. Na ta način pokaže svoje sočutje, včasih pa izpelje tudi kritiko obstoječe situacije. V drugi skupini so pesmi, kjer subjekt gleda z bolj oddaljene pozicije, ob čemer se sprožajo univerzalna vprašanja zla, krivde, izkoriščanja človeka in narave.

Motivika v *Trbovljah* je glede na Zdravčevu opredelitev tipično ekspresionistična. Glavni motivi ekspresionistične lirike so po njegovem mnenju: ljubezen, smrt, katastrofična osamljenost, borilstvo z bogom, socialna revolta ter orfejsvo, ki

napoveduje prerod človeka in družbe. Poleg teh v zbirki *Trbovlje* izstopajo proletarsko-socialni motivi, ki jih je Seliškar vzel iz stvarnega okolja in razvil na svojstven način.

Med temi so najbolj pogosti naslednji motivi: rudarja, matere in/ali otroka, bolezni, nasilja, alkoholizma in industrije/tehnike. Našteti motivi so povezani v »krog trboveljske bede«, ki sproži avtorjeve klice po revoluciji in novem, bolj pravičnem svetu.

Rudar oz. rudnik je bil pomemben vir življenja v Trbovljah po prvi svetovni vojni. Kot je razvidno iz poglavja o zgodovini Trbovelj, je bil rudnik posredno ali neposredno povezan z vsem ostalim dogajanjem in življenjem v tem industrijskem mestu. V zbirki *Trbovlje* motiv rudnika ali rudarja ni neposredno prisoten v vsaki pesmi, vendar je jasno, da gre za rudarsko življenje. Seliškarjev rudar je »črn«, ker koplje črno zlato/premog, ker je umazan in ker so črne tudi njegove misli in prihodnost. Njegovo delo je garaško in monotono. S krampom se prebija iz dneva v dan, z vsakim udarcem pa odteka njegov življenjski elan, saj se zaveda, da bo jutri počel isto. V takšnem življenju je težko videti smisel, zato počasi tone v otopelost, postaja trd, kot je trdo njegovo delo. Rudarjeva zunanja podoba je klavrna; je umazan in razcapan, bolj kot na živega človeka spominja na skelet. Iz njegovih oči lahko razberemo trpljenje, ki ga večinoma molče prenaša, le včasih mu pijača razveže jezik. A tudi takrat se ni sposoben upreti, saj je vdan v usodo in obsojen na propad.

Seliškarjeva mati je zgarana delavka, ki sicer ljubi svoje otroke, a se hkrati zaveda, v kakšno bedo so rojeni. Njeno življenje je že samo po sebi težko, a še težje ji je ob spoznanju, da je takšna tudi usoda njenih otrok, ona pa ne more storiti nič, da bi to spremenila. Z vsakim novim otrokom se občutek nemoči še pogloblja, zato je pasivna, vdana v usodo in nemo trpi tudi moževe udarce.

Podobno kot rudarji so tudi otroci v Seliškarjevih pesmih »črni«. Zaznamovani so z dolino, v kateri živijo, so umazani in čaka jih temna usoda. Njihova življenjska pot je prikazana z naturalistično determiniranostjo, določena je z dednostjo in okoljem, v katerem živijo. Njihovo rojstvo je redko razlog za veselje, prvo trpljenje okušajo že z materinim mlekom, tepeni pa so tako v dobesednem kot v prenesenem pomenu.

Motivi bolezni, alkoholizma in nasilja se v zbirki Trbovlje pogosto pojavljajo, vendar niso glavni motivi, temveč motivni drobci, ki pomagajo oblikovati podobo rudarskega življenja. Alkoholizem je v času po prvi svetovni vojni v Zasavju predstavljal velik socialni problem, ki je delavske družine pahnjal v še večjo revščino in za seboj potegnil nasilje in bolezen. Seliškar se je problematike pijančevanja zavedal, prav tako njenih posledic, a hkrati se je najbrž zavedal tudi, kako težko so zgarani delavci v svojem življenju videli smisel. Alkohol jim je prinesel vsaj tistih nekaj trenutkov pozabe, veselja, upanja in temu se je bilo brez dvoma težko odreči.

Motiv industrije/tehnike je pri Seliškarju bolj negativen. Stroji, tehnika in industrija so prikazani v povezavi z lastniki kapitala, ki tlači delavce in jim »požira« življenjsko energijo.

Vsi analizirani motivi v Trbovljah oblikujejo skupno sporočilnost; preko njih je izražen gnus nad nehumanim izkoriščanjem delavstva, ki lastnikom kapitala predstavlja zgolj sredstvo za doseg cilja, ki je v čim večjem dobičku. Po drugi plati pa delavec kljub temu premore čustva in ni le delovna sila. Avtorski subjekt se sprašuje, kdaj bo za »vse sajaste brate in sestre, ki umirajo na našem s krvjo omadeževanem planetu«, napočil nov, boljši čas.

8 Viri in literatura

VIRI

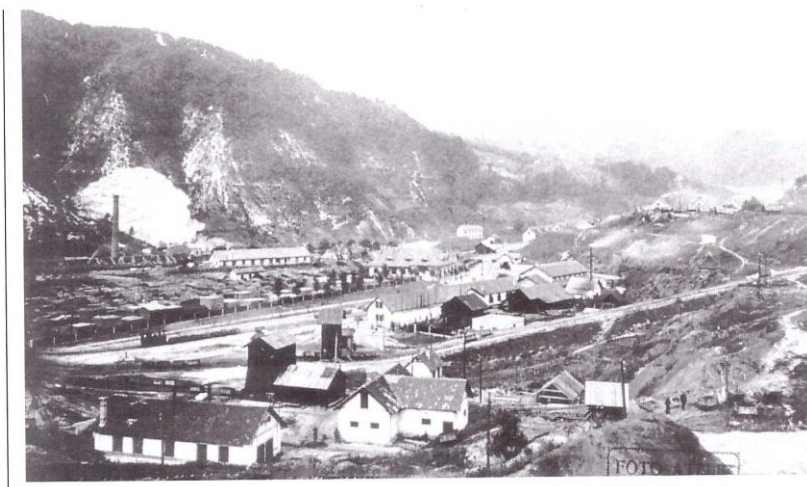
- SELIŠKAR, Tone, 1923: *Trbovlje*. Ljubljana: Slovenska socialna matica.

LITERATURA

- ADAMIČ MLAKAR, Jana, 2003: *Rudarsko stanovanje*. Trbovlje: Zasavski muzej.
- ADAMIČ MLAKAR, Jana, 2004: *Teknilo nam je!* Trbovlje: Zasavski muzej.
- ALBREHT, Fran, 1923: Tone Seliškar: Trbovlje. *Ljubljanski zvon* 43/8. 523–524
- ALBREHT, Fran, 1950: Zapiski – Petdesetletnica Toneta Seliškarja. *Novi svet*. 5/5. 441–443
- *An Anthology of Modern Yugoslav Poetry*, 1962. Ur. Janko Lavrin. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BREČKO Stane, KLOPČIČ France, KRALJ Franc, LUKMAN Barbka, MLAKAR Fani, NAGLAV Ado, PEČAR Otmar, 1970: *Rdeči revirji*. Trbovlje: Revirski muzej ljudske revolucije Trbovlje.
- HACIN Nevenka, IVANČIČ LEBAR Irena, KALŠEK Miran, MLAKAR ADAMIČ Jana, 2001: *Srečno ... Črne doline*. Trbovlje: Zasavski muzej.
- HRIBAR, Manica, 2010: Srečanje s Tonetom Seliškarjem. *Slovenščina v šoli* 14/2. 36–41
- *Izbor slovenske socialne poezije med obema vojnoma*, 1959. Ur. Franček Bohanec. Ljubljana: Prosvetni servis.
- KALŠEK, Miran, 1984: *Delavske kolonije v Revirjih*. Trbovlje: Revirski muzej ljudske revolucije Trbovlje.
- *Knjiga drugova: Almanah najmladih jugoslovenskih socijalnih liričara*, 1980. Ur. Todor Dutina. Sarajevo: Svjetlost.
- KRALJ, Lado, 1986: *Ekspresionizem: Literarni leksikon, trideseti zvezek*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOS, Janko, 1983: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOS, Janko, 1994: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- LEBAR IVANČIČ, Irena, 1992: *Osnovno šolstvo v Revirjih*. Trbovlje: Revirski muzej Trbovlje.
- LEBAR IVANČIČ, Irena, 2004: *Zasavski premogovniki danes in nikoli več*. Trbovlje: Zasavski muzej.
- LEBAR IVANČIČ, Irena, 2008: *Zgodovina zasavskega zdravstva*. Trbovlje: Zasavski muzej.
- LENARČIČ, Tine, 2009: *Trbovlje – po dolgem in počez*. Trbovlje: Tiskarna Tori.
- LENARČIČ, Tine, 1983: *Slovenske rudarske pesmi*. Trbovlje: Zveza kulturnih organizacij Trbovlje.
- Letno poročilo Vodenske osnovne šole iz let 1921/1922 in 1922/1923, rokopis Ivana Kerna.
- MAJCEN, Stanko, 1923: Tone Seliškar: Trbovlje; 1923. *Dom in svet* 36/4. 123–124
- OGRIN, Matija 2003: *Literarno vrednotenje na Slovenskem: Od 1918 do 1945*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- SELIŠKAR, Tone, 1937: *Pesmi pričakovanja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SELIŠKAR, Tone, 1951: *Pesmi in spevi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SELIŠKAR, Tone, 1959: Zakaj sem postal socialni pesnik. *Jezik in slovstvo* 4/8. 228–229
- SLODNJAK, Anton, 1975: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovenski biografski leksikon 1925–1991. Elektronska izdaja. SAZU, 2009.
- Spletna stran Rudnika Trbovlje-Hrastnik
- *Šarabanka: Utrip revirjev v pesmi in prozi*, 1977. Ur. Aleš Gulič. Trbovlje: Revirski muzej ljudske revolucije Trbovlje.
- Trbovlje nekoč (Zbirka zgodovinskih fotografij Trbovelj na Facebooku.)
- V Trbovljah bodo slavili 100letnico šole. *Jutro* (25. 6. 1983). 1
- Wikipedija
- ZADRAVEC, Franc, 1993: *Slovenska ekspresionistična literatura*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ZADRAVEC, Franc, 1999: *Slovenska književnost II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

9 Priloge

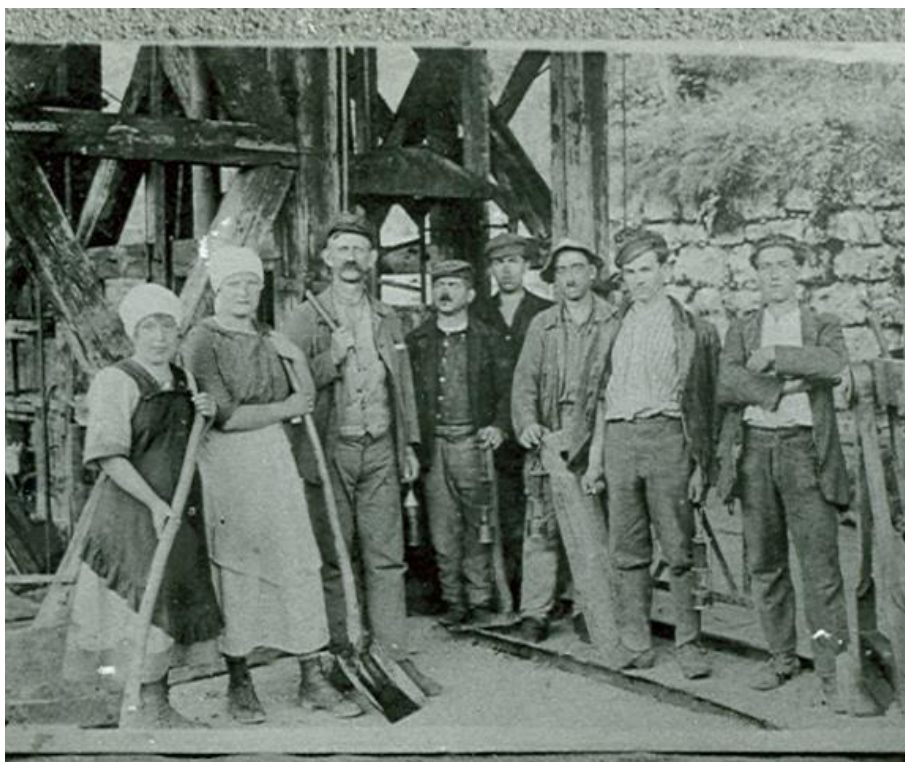
Obrat rudnika Trbovlje okrog leta 1910 (Vir: Trbovlje nekoč)

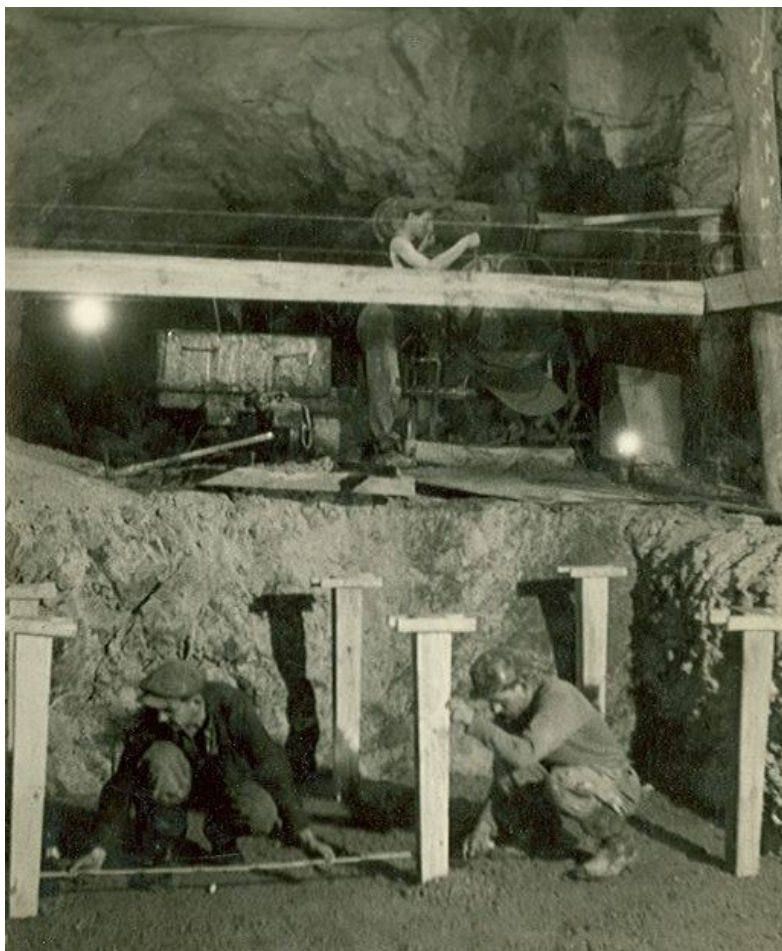
Vode, 1919 (Vir: Trbovlje nekoč)

Opera s palačo Trboveljske premogokopne družbe (Vir: Trbovlje nekoč)

Delavci rudnika, 1920 (Vir: Trbovlje nekoč)

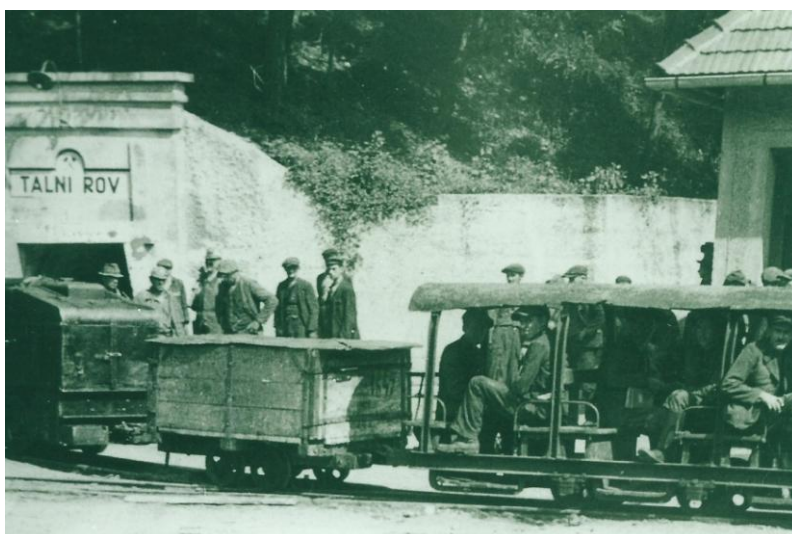
Delo v trboveljskem rudniku, 1922 (Vir: Trbovlje nekoč)

Vodenska šola (Vir: Trbovlje nekoč)

Proslava ob 1. maju leta 1922, predstava Hlapci. Na skrajno levi sedi Tone Seliškar. (Vir: Trbovlje nekoč)

Šarabanka (Vir: Trbovlje nekoč)

Skupinska fotografija stanovalcev kolonije. 1. maj 1920 (Vir: Trbovlje nekoč)

Skupna kuhinja v koloniji na »Polaju« (Opekarna) v Trbovljah (Vir: Trbovlje nekoč)

Novo poslopje trboveljske bolnišnice leta 1925. (Vir: Trbovlje nekoč)

POVZETEK

Pesniška zbirka Toneta Seliškarja *Trbovlje* je bila izdana leta 1923. Nastala je kot avtorjev odziv na situacijo v tem rudarskem mestu, kjer je bival in služboval od 1920 do 1922. Socialni prepad med prebivalci in izkoriščanje delavstva sta v njem vzbudila žalost, jezo in ogorčenje, kar je izrazil v zbirki.

Diplomsko delo je razdeljeno na dva osnovna dela. V prvem, bolj teoretičnem, obravnavam življenje in delovanje Toneta Seliškarja v Trbovljah in situacijo, ki je po prvi svetovni vojni vladala v teh krajih. Zanima me mnenje literarne zgodovine: kako strokovnjaki vrednotijo in umeščajo zbirko, kakšna so mnenja o njeni revolucionarnosti in dvodelnosti. Preverjam tudi odzive ob izidu *Trbovelj* ter prevajanje in vključevanje pesmi iz te zbirke v druge izbore.

V drugem delu analiziram motiviko v zbirki *Trbovlje*. Pri tem se osredotočam na motive, ki so izraziti tako v zbirki kot v zgodovini Trbovelj po prvi svetovni vojni. Gre za motive rudarja, matere in/ali otroka, bolezni, nasilja, alkoholizma in industrije/tehnike. Seliškar je preko njih predstavil položaj izkoriščanega delavstva in razvil idejo o nepravičnosti kapitalističnega sistema.

KLJUČNE BESEDE:

Tone Seliškar, Trbovlje, ekspresionizem, motivika, rudnik, socialni prepad, kapitalizem

ABSTRACT

Trbovlje, a collection of poems by Tone Seliškar, was published in 1923. It was written in response to the situation in this coal mining town where the author lived and worked from 1920 to 1922. The economic inequality among the town's inhabitants along with the exploitation of the working class evoked author's sadness, anger and outrage which he expressed in his work.

This thesis is divided in two main parts. Firstly, the theoretical part covers the life and work of Tone Seliškar in Trbovlje, along with the social situation that reigned in the region after World War I. The focus rests on the opinion of literary historians: we take interest into how experts value and situate the collection and their insight into its revolutionary tone and duality. We also look into the first impressions at the release of *Trbovlje*, as well as its translation and inclusion of individual poems from this collection into other selections.

The second part analyses the motifs in the collection of poems *Trbovlje*, and especially focuses on the motifs that are common to the collection and the history of the town Trbovlje after World War I. More specifically, they are motifs of a coal miner, mother and/or child, disease, violence, alcoholism and industry/technology. Seliškar presented the status of the exploited working class and developed the idea of injustice of capitalism.

KEY WORDS: Tone Seliškar. *Trbovlje*, Expressionism, motifs, coal mine, economic inequality, capitalism

IZJAVA

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo.

Irena Senčar